N. IORGA.

* ÎN SERBIA DE DUPĂ RĂZBOIU

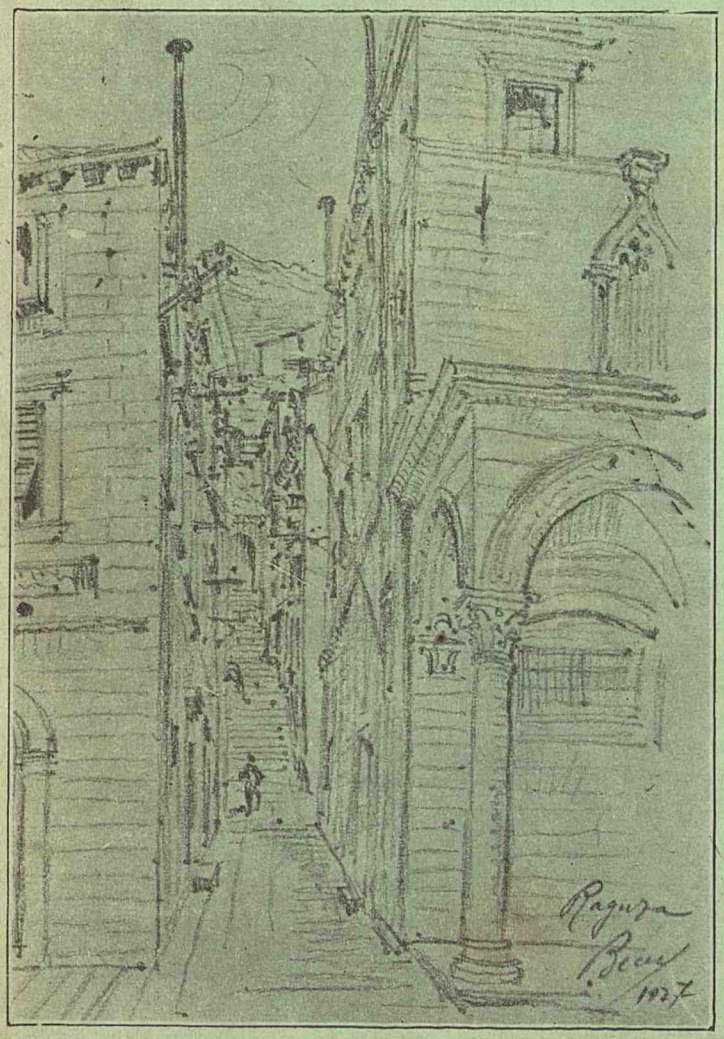

Cu 33 de schițe
de pictorul Becu

Editura CASEI
ȘCOALELOR

www.dacoromanica.ro

N. IORGA

In Serbia de după războiu

— Cu 33 de schițe de pictorul Becu —

Editura Casei Școalelor

www.dacoromanica.ro

I.

Spre Belgrad.

Ada-Calè. Acuma decăderea pitorescului ostrov e și mai deplină. Pe alocuri zidul împrejmuitor a căzut, cu farmecul lui. Livezi se înșiră liber pe țerm, și în se civilisează cuibul asiatic între vii și grădini de pomi aleși, oasa de civilisație turco-bizantină înfiptă în mijlocul Dunării. Mîne vor veni localurile de petrecere. Ulti-

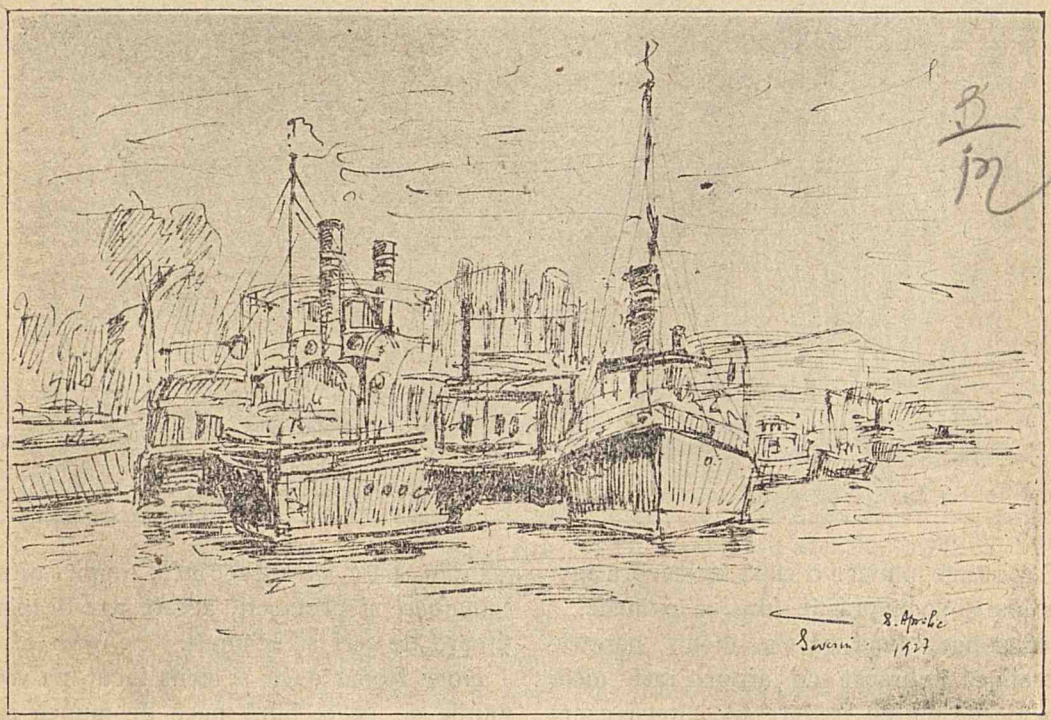

ele putrezesc butuci uitați de viță orientală. Femei cu fața descoperită fac semne cu batista de pe țerm și frămîntă cu pantofii nisipul cel umed. Se creștinează, mii Turcii vor fi expuși cu tarif de otelierii nemți sau elvețieni. Și vechiul mieu barcagiu nu mai e aici: el li-a luat înainte. — A murit Ibrahim, spune septua-

www.dacoromanica.ro

genarul preot din Vîrciorova, odată tovarășul mieu de cercetare a insuliței ascunse, misterioase, a orașului Orșovei vechi.

Dincolo de Porțile de Fier, Dunărea curge între munții închiși ai Serbiei și între înaltul mal bănățean pe care liliecii din dumbrăvi, persicii și caișii din grădini desfășură ninsoarea lor albă, rosă. Valuri de miresme plutesc o clipă de-asupra apelor line și se împrăștie iute ca o ilusie.

În stînga, după ce s'a închis păretele de stîncă îmbrăcat cu arbori rari, nicio țipenie de om nu se zărește; cîteva capre se cațără, lunecă, se prind din nou; conducătorul lor rămîne nevăzut. Înlăuntru e mișcare și viață, trudă în minele de aramă de la Maidanpec; aici, spre apele ce-și încrețesc alergarea spre strîmtori, nimic decît calmul maiestos și trist al coastelor scrijelate, goale. În dreapta pănă sus pe deal se deschide ogorul în mersul lin al boulenilor suri. Dar și în această parte, ca o amintire dăinuitoare a vechilor vremi cumplite cînd sînge vrîstà apele cu luciu de oțel, casa se ferește a ieși la iveală, parcă ar sta să răsară de dincolo din ascunzători tălharul, piratul de Dunăre. O străveche stare de veșnic

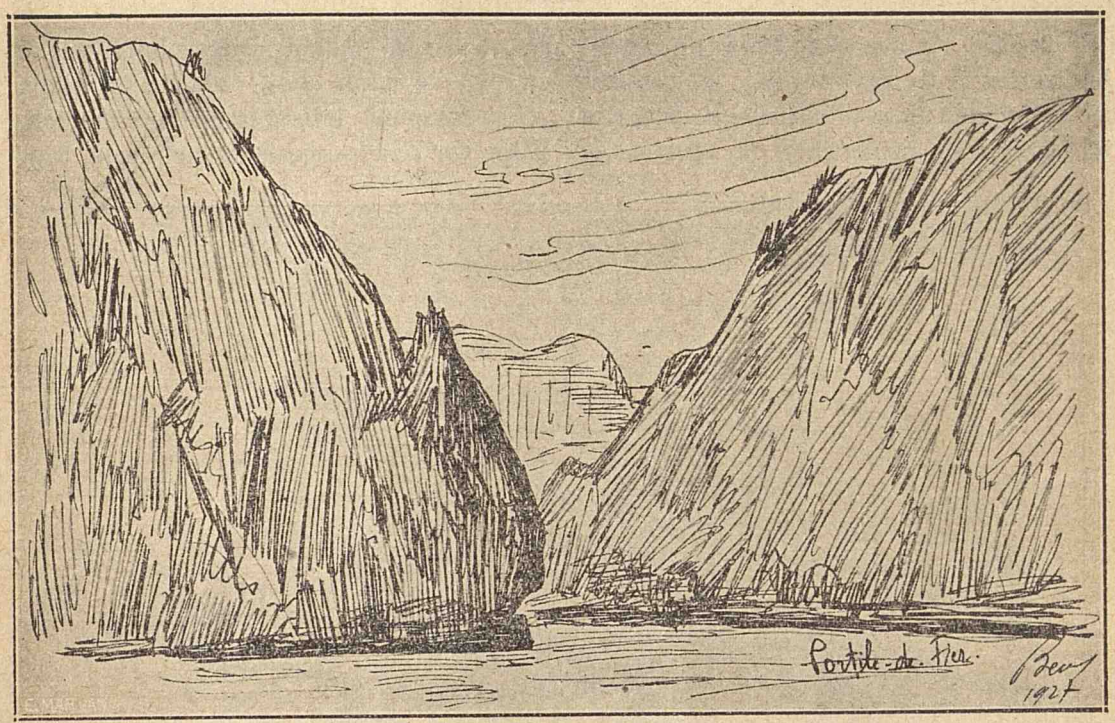

războiu pare să apese încă, după atîtea schimbări și prefaceri, aceste ape despărțitoare de țeri și neamuri.

Doar Roma dacă și aici a făcut, pe vremurile ei, pace, buna pace de muncă roditoare. Tablele cu inscripțiile Împăraților în clare și supțiri caractere latine sînt încă legate de scheletul stîncilor. Șoselele de azi, de-o parte și de alta, stau în legătură cu drumurile pe care cazmaua romană în

www.dacoromanica.ro

mîni voinice de soldați le-a deschis întâia oară. Se văd încă găurile săpate în piatră de uneltele lor. Amintiri care au chemat și chiamă la refacerea creațiunilor dispărute.

Într'un târziu, la locul unde rîul se despică pentru a încunjura un ostrov în care se deșteaptă verdeața sălciilor cu crăcile moi, ziduri se înfruntă de-o parte și de alta. Marea operă a Romei a fost ruptă— „hulub" își strecoară trupul către nevăzute cuiburi. Zidirea se ține încă solid pe malul îngust de-asupra căruia poteci încalecă mușuroiul pietros. Aici odată, acum cinci sute de ani în capăt, Unguri, dar și Polonii lui Zawisa cel Negru, ostași ai lui Vodă Dan Munteanul au încercat în zădar să oprească mersul înainte al trupelor otomane zburînd din găoace de piatră în găoace de piatră pentru mai marea glorie

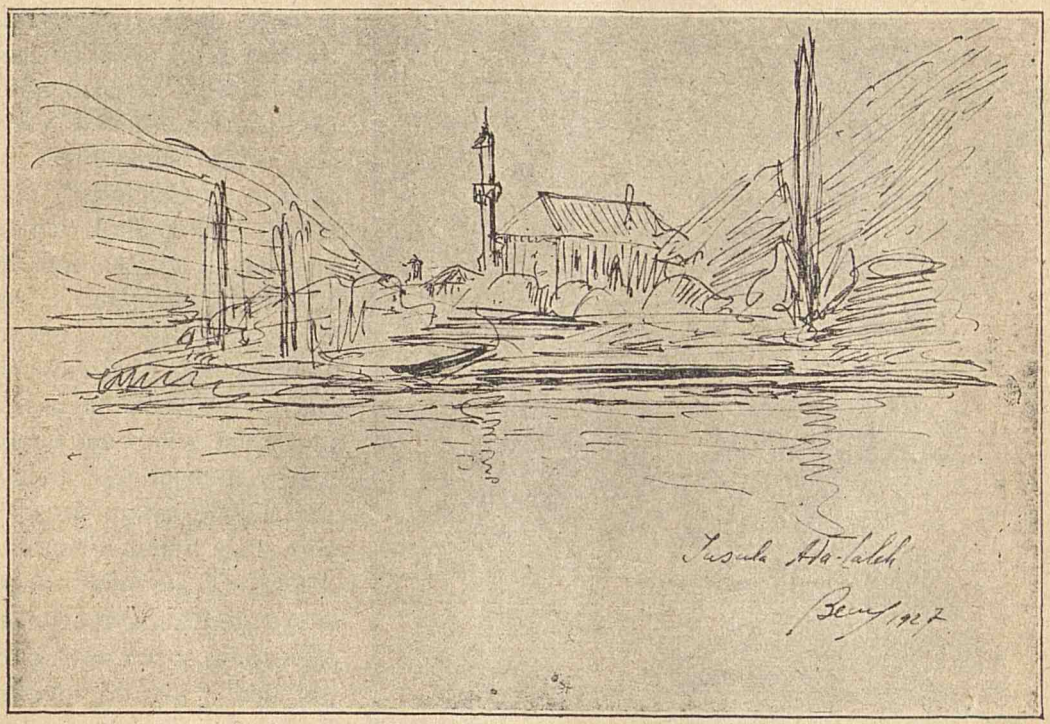

pentru totdeauna ruptă —, și în locul Imperiului singur sînt acum, în evul mediu, regate care se pîndesc și se înfruntă, lăsînd în rivalitatea lor lacomă fără stăpîn și fără folos imensul, mărețul drum de apă.

De-o parte, suit cu zidurile-i tari pe trepte coroiate de stîncă tare, Golubațul, „cetatea porumbeilor", Columbaciul își ridică turnurile acum deșerte între pietrele cărora păsări de altă speță decît blîndul a lui Dumnezeu preaslăvit simplu în religia Islamului.

În față, din cetatea lui „Laioș-Craiu" a rămas un dinte știrb de granit, și din ape se ridică altul, ca și cum l-ar fi pierdut în cale un uriaș clăditor de palate.

Mergînd către acest loc al încleștării oștilor, Dunărea freamătă. Un vînt iute o biciuește în lung, și valurile se întrec, se ciocnesc, se amestecă, se înghit, zvîrlind

www.dacoromanica.ro

spume ca în Mare. E o subită mînie care învălmășește totul, de și din cerul primăvăratec se coboară raze limpezi de lumină proaspătă.

Puțin mai departe, malul nostru se umple de clădiri, și lume se vede îngrămădită

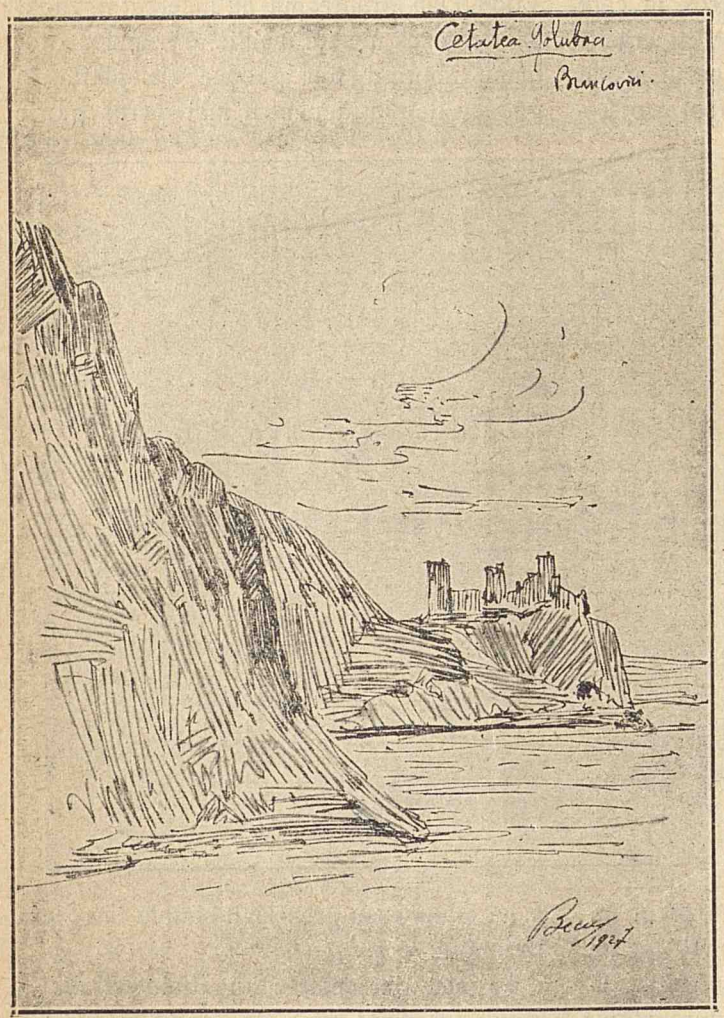

la ponton. Sîntem la Moldova Veche.

Odată, supt acești munți, un beg își ciobănia cu cîrjă cînd aspră, cînd îndurătoare turma creștină, smerită în fața puterii marelui Împărat de departe; de departe îl mînă și pe dînsul, cu ordine care nu suferiau împotrivire, Pașa Timișoarei. Sîrbii s'au așezat supt aripa lui ori, mai ales, au alergat mai tărziu, după 1718, supt steagul creștin al cuceritorilor austrieci comandați de Eugeniu de Savoia.

Urmașii lor sînt acești dîrji țerani cari ne privesc ca în țara lor cu „jivio", trudindu-se apoi cu imnul nostru regal, mai greu de învățat fără îndoială decît cîntecele de biserică și de dor, pe care li le-a infiltrat harnicul preot. Biserica, din veacul al XVIII-lea, ciudat împodobită pe fronton cu „picturile" unui meșter bărbier din localitate, e simplă și goală: ușile de la altar, fin sculptate, se datoresc unui săpător romîn țeran, care-și are feciorii în București; e vorba a i se încredința o întreagă catapiteasmă în locul celei masive, din zid, de astăzi. Icoanele sînt nouă și fără valoare.

Orășelul, pe liniile drepte ale străzilor lui, poruncite administrativ, înșiră pănă la capăt tipul casei de colonist. E aici și o disciplină militărească, Moldova fiind, un veac și mai bine, o comună de grăniceri, și aceasta se simte și în acel mîndru caracter ostășesc al locuitorilor de astăzi. Căciulile lor sucite și răsucite, ciorapii roșii cari se ridică pănă la genunchi par a li face o adevărată uniformă. Sînt zdraveni și îndrăzneți: nu știu ce foaie „țerănistă" de la Oravița e în mînile lor ca o

www.dacoromanica.ro

proclamație, și cîntecele samănă a declarații de războiu. Femeile, în schimb, mai ales la cei înstăriți, arată șubrede : ar fi multă boală în această așezare dunăreană. Portul înfățișează rare ori, în fotele pline cu linii în lat și o tivitură cu flori jos, combinații interesante de colori.

Peste cîmpia în care se înfig mănunchele imense ale persicilor înfloriți, spre Nu s'a șters încă semnul vremurilor cînd aici eram, în epoca privilegiilor, cei din urmă, fiindcă, băștinași sau pribegi strecurați unul cîte unul, noi nu le aveam. Dar îndată lada de piatră a colonistului, marca de fabrică a Banatului creat din ordin, austriecește, chesaro-crăiește, apare. Sînt case de Nemți — 60 de familii, dar abia 12 copii, de nu pot ținea o școală —, de ceva Unguri și Sîrbi, sămănați ici și

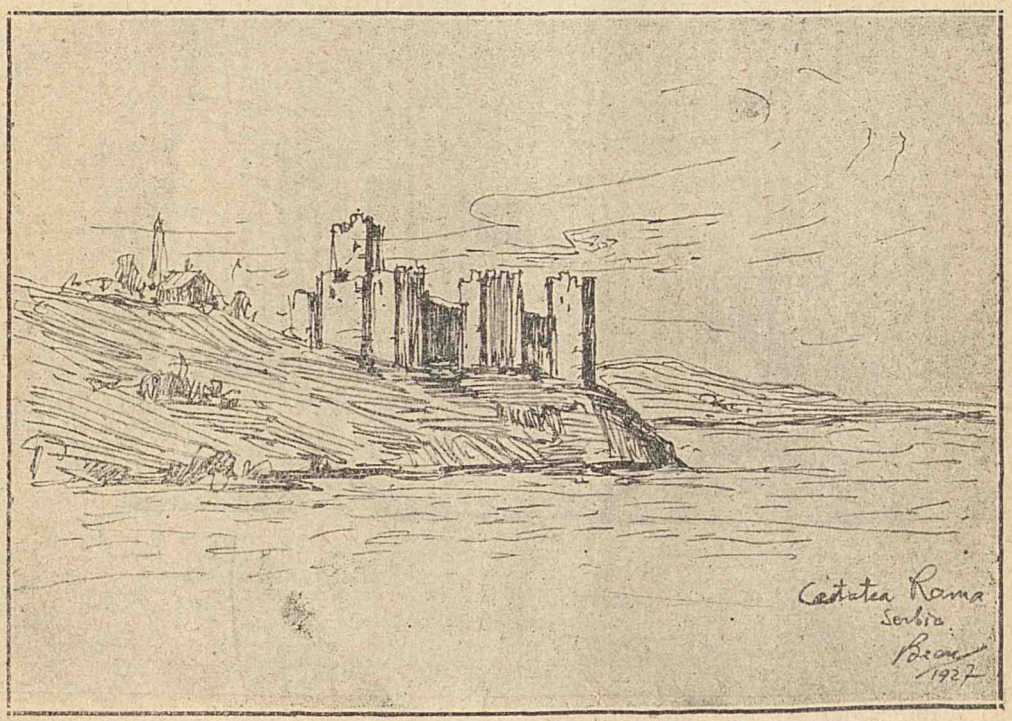

Moldova Nouă românească. Din munte un vînt iute răscolește stîlpi întregi de praf și acopere cu țernă grîul de toamnă proaspăt ieșit la iveală.

Între înălțimile albe care ascund comorile minelor de aramă și alte metale, acestălalt tîrgușor, cu peste 5.000 de locuitori răsfirați, mai mult ca îndoit decît comuna de grăniceri a Sîrbilor, apriga lui rivală, începe cu căsuțe foarte modeste. colo, dar în imensa majoritate de Romîni.

De Romîni încă săraci și nu destul de ținuți în samă. Minele, îngrijite de un Maghiar, dădeau mai ieri 20, înțelegeți : douăzeci de lei pe zi muncitorului nostru. Îi vor fi apăsat după putință organele administrative, în frunte cu prim-pretorul, un Secuiu din nobilime... Deocamdată nu se lucrează, de și comuna face sforțări. Preotul tînăr, din Țiclova, ajută un avînt

www.dacoromanica.ro

care, în condiții neprielnice, zăbovește, de sigur, prea mult. Ne instalăm, noi, Romînii, timid în casa, în țara, pe care noi am făcut-o așa cum este; sîntem grozavi numai în luptele dintre noi; încolo, robul pune mînile la piept ca odinioară.

Ceia ce ni face și aici mîndrie și cinste vine de la vechile sforțări *contra* Statului străin. E o minune de muncă, economie

fir al lui Hagi Constantin Pop și al hagicăi oltene Păunica, a cărui scrisoare mărunțică, supțire, elegantă înseamnă stepena neamului. Cu episcopia sîrbească, încă de la 1783, de cînd se păstrează registrele frumos caligrafiate, toată corespondența se poartă românește; tot în limba neamului sînt condicile de naștere și de moarte, iar, cînd, pe la 1840, Ungurii au dat formulare maghiare, popa scrie tot în

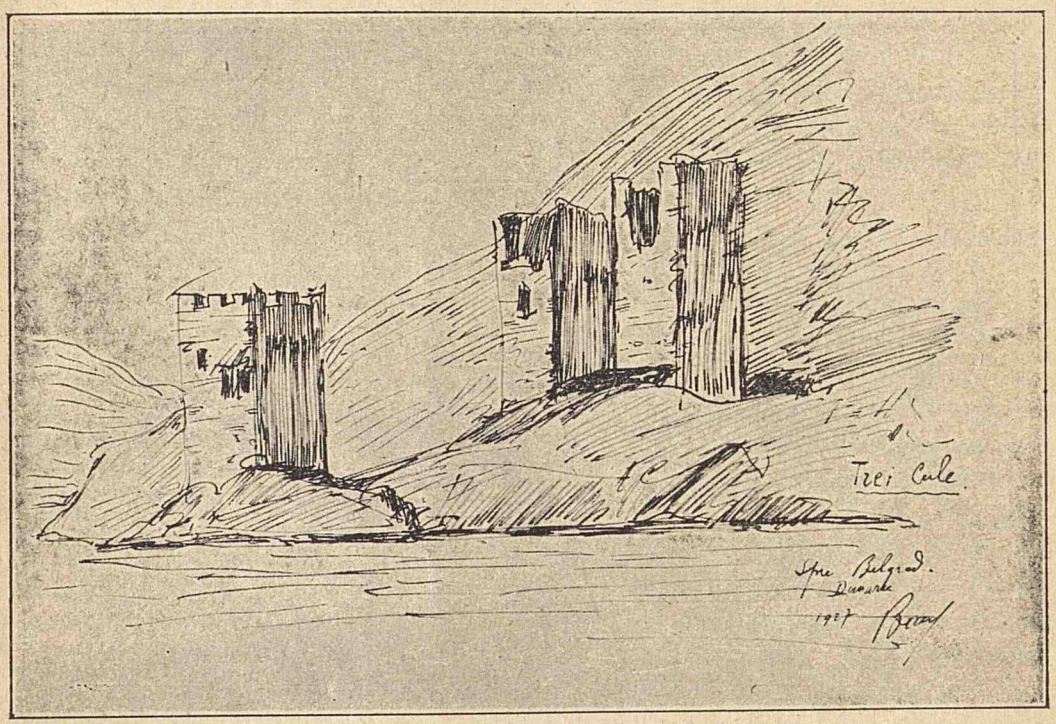

și bun gust ce au făcut aici acești pribegi *bufani* de prin Mehedinți cari poartă încă numele locului de obîrșie: Craioveanu, Tismăneanu, Vălceleanu, Orăvițeanu, chiar și Carăcăleanu. Și Romînii bogați nu i-au uitat: pănă să ajute Miloș cneazul sîrbesc, au plătit pentru biserică un Sina, înrudit cu Ghiculeștii, care-și scrie însă pomelnicul în grecește, și un Zenobie Pop, de la Sibiiu, apoi de la Viena: Zamgraiul maicii cu literile latine care pentru el sînt cele strămoșești.

Bună biserică solidă, naltă, albă, în margenea căreia pe coastă crucile, necontenit albite și ele, par un stol de porumbei abătut pe o miriște secerată. Flori în pomi și flori pe pajiște. Denia se face îndelung, cu nesfîrșitul colan al bucuriilor Maicii Domnului, înaintea mirenilor cari cer tipicul complect, și îngerește se ridică

www.dacoromanica.ro

de ambele laturi ale catapitesmei de splendid lucru țerănesc glasurile băieților și ale fetelor ai căror ochi vioi aleargă și pe aiurea decît la chipul Maicei Născătoare de Dumnezeu.

A doua zi, cînd răscolesc prin cămăruțele bisericii vechi icoane șterse de buze evlavioase pănă la actualele tăbliție de metal — o, de s'ar face odată, episcopi ai Bisericii românești, școala de zu-

luptă cu viața, iar copii — nu prea sînt. Lucruri de îndreptat, — și răpede!

A doua zi din nou vasul taie apele, acum împăcate, supt palidul cer de April, ale Dunării.

Maluri goale, nu numai pe pămîntul sîrbesc pănă acum un veac și un șfert stăpînit de Turc, dar și pe acela în care stăpîn era Austriacul german, „factor de civilisație", Maghiarul, moștenitor al ace-

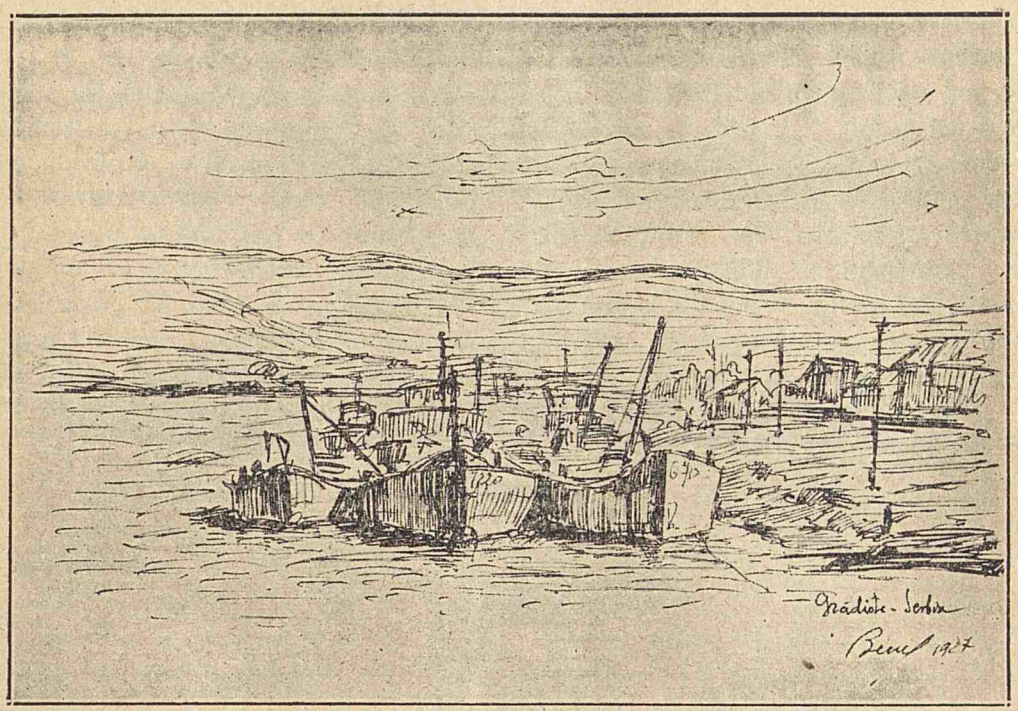

gravi! —, afară se strînge tîrgul. Și trec, cu straițe minunate, cu vechi covoare prinse în șeaua calului de munte, cu fota îngustă vărgată în lat de colori discrete, femeile muntelui vecin. Cît despre bărbați, munca minelor îi ține departe. Nu odată casa făcută greu, an de an, și în sfîrșit isprăvită, rămîne mai mult pustie, cu fotografiile și podoabele ei modeste, căci și omul și femeia sînt departe, în

luia. Trebuie să recunosc însă că pe țermul sîrbesc de astăzi vremea de după războiu, cu colaborația internațională, acceptată acolo, de și în condiții de sigur discutabile, s'a făcut ceva, pe alocurea chiar mult, pe cînd noi am schimbat numai colorile steagului.

Trecutul depărtat a fost mai harnic, și cu mai mult spor. Monumentele evului mediu de ambele părți trăiesc și astăzi.

www.dacoromanica.ro

Dacă tehnica modernă a dat la Baziaș, unde numai gara cu trei rînduri, o magasie dărîmată și ceva case arată debușeul la Dunăre al căii ferate care aduce în două ceasuri de la Timișoara, vremile luptelor pentru Dunăre între Craiul unguresc și Craiul sîrbesc au lăsat închegări de piatră care nu vor peri. Astfel întăiu la Rama, ale cării turnuri solide se înșiră pe deal, coborîndu-se la țermul îngust. Rama veteranul păstor și plugar, în opera de colonisare, pătrunzînd, s'a menținut. Un val de sîrbime a trecut mai tîrziu rîul, și aici, unde se varsă Timișul și Nera, se văd în fund turnurile de biserică răsăriteană ale Vîrșețului, supt dealurile albastre care sînt ale Serbiei unite.

Și locul l-au prins din față, ca și Oltenii noștri aiurea, Bănățenii. Ei merg în interior pănă la Reciția, la Clucevaț, cetatea

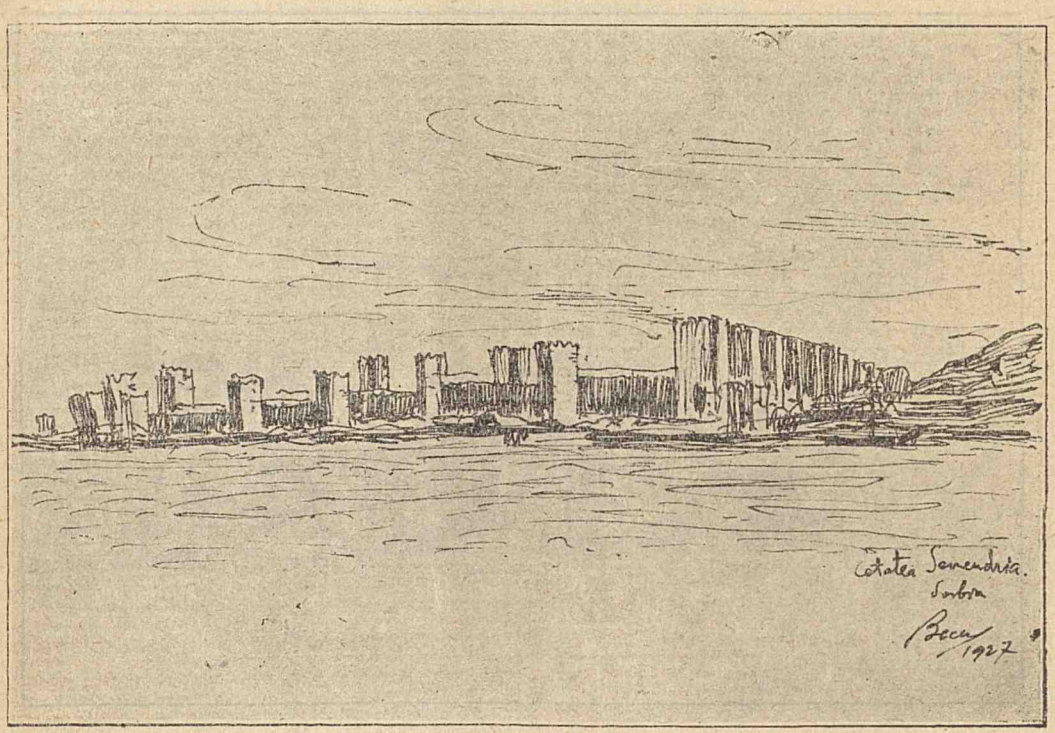

chii regalități de Rama pe care și-o atribuiau, în bogăția titlurilor lor de trufașă pretenție, regii apostolici, șefi permanenți de cruciată și răspînditori ai dreptei legi catolice. Descălecarea balcanică a Maghiarilor începuse, dar aceste stînci și aceste păduri, adăpost al unei rase aprige la luptă, nu i-au primit.

În schimb, pe cînd castelanul, pîrcălabul nu s'a putut păstra în opera de cucerire, cheii, pe valea Mlanei, pănă la Costolațul cu nume de castel roman.

Apa se lasă lin la vale în solzi de argint ușor biciuiți de vînt și poleiți de soare. Dune de nisip se încrețesc în falduri, și rădăcinile salcîmilor le pătrund, le leagă. Astfel dunele de migrație, încoace și încolo, ale neamurilor se leagă prin puterea de fixare și întărire a Statelor.

www.dacoromanica.ro

Acum, de la un mal la altul, umbrite de același steag, nu se mai schimbă pietrele rotunde ale bombardelor, ghiulelele de bronz ale tunurilor. Stîlpi de felinar, albi, arată locul pe unde se trece, și luntri cu țerani ducînd oi și vite lunecă de o parte la cealaltă a Dunării. E pace pe apa așa de adesea roșită de sînge.

De-odată răsar ca o visiune de legendă medievală, măreață și teribilă, acele ziduri ale Semendriei, Smederevo — Sf. Dimitrie —, în care s'a dat între ultimii Brancovicești stăpînitori, fiii lui Gheorghe despotul, frații „Țariței" otomane Mara, Lazăr Orbul, Grigore, și între Turci, supt ruda lor constantinopolitană, lupta hotărîtoare pentru soarta acestor țeri și Serbia medievală și-a strigat înnaintea creștinătății, impresionate, dar imobile, agonia.

Întăiu o cetățuie păstrată întreagă, de și ghiulelele austro-ungare în ultimul război au adaus o nouă notă de tragedie crăpînd unul din puternicele turnuri, care se pleacă, rănit, asupra celorlalte. Apoi o înșirare de bastioane legate printr'o perdea joasă de ziduri. Cît se înșiră ele, într'o încremenită horă răzleață, ar putea cuprinde un orășel întreg. Iar în direcția Belgradului unsprezece altele se strîng aproape, într'o încleștare de dîrz front gata de luptă.

Pănă departe cetatea nu ne pierde din ochi, străjer încremenit pentru vecie. Ce-i pasă ei de jucăriile de fier ale Americanilor cari „civilisează" pe malul încredințat capitalului lor! Apoi țermul de rustică pace mărginește de ambele părți. Pănă ce, într'o altă ostășească supraveghere, Cetatea-Albă a Belgradului ține cu linia ei dreaptă, scrijelată de turnuri, gîrbovită pe alocurea de cupole, toată zarea.

www.dacoromanica.ro

II.

Belgradul.

Pe cînd împrejurimile cu căsuțe albe, domoale, ca la noi, rare ori cu cîte un cerdac turcesc arcuindu-și orbitele, nu represintă decît „țerănismul" balcanic, avem a face aici cu viața de castel, ale cării origini se pierd în adîncul năvălirilor slave peste cine știe ce vad roman de mult îngropat, în secolele de necontenită hărțuială între Zemunul, Semlinul unguresc, și acest turn de mai îndrăzneață și provocătoare păsire la apă a Sîrbilor. Steagurile s'au schimbat des pe piatra aceia care azi se dărapănă încet, curgînd la vale de pe movila încununată cu zidiri nouă în stiluri de împrumut. Despotul Ștefan Lazarevici, ținîndu-se, în frica Turcilor, de pulpana împărătescului Sigismund al Ungariei; Corvinul nostru apărînd cu «săracuții» Sfîntului Ioan de Capistrano, plebe fanatică a lui Hristos, cheia creștinătății în 1456; ienicerii lui Soliman-cel-Măreț răzbătînd în sfîrșit aice, în cuibul resistenței frontului creștin; Eugeniu de Savoia răsărind ca un cruciat tărziu, cu bucle pudrate, pe culmea durată din oase, la 1718; apoi oastea turcească din 1739, beată de bucuria revanșei; dăinuirea anarhică a dahiilor; înțepenirea otomană în mijlocul vieții sîrbești liberate, pănă la bombardarea sălbatecă de la 1862 supt ochii ostașilor cneazului Mihail și pănă la umila ieșire, din ordinul Europei, a ultimilor nizami.

Admirabil așezată între Dunăre și Sava, mai de o potrivă de largi, ambele aducînd aier de Occident, cetatea de azi represintă sforțările continue, care nu se puteau să nu izbîndească, ale unui popor cu credință nesfîrșită în steaua lui. Pe partea Dunării, pe partea Savei marile clădiri de piatră se înghesuie ca într'o Genevă balcanică. De la 1913, cînd am văzut orașul pentru ultima oară, pănă azi, lucruri mari s'au făcut, vrednice de capitala unui Stat plin de entusiasm și tinerețe. Cupola noii Universități, zidite de Americani, se vede de departe, și albele etaje ale Palatului Regal și-au complectat imposantul încunjur. Strada, lăsată seara la dispositia exclusivă a pietonilor, fierbe de lume. Și, vai, jazz-bandul prin otele cu titluri mărețe turbă în fiecare seară pentru îmbrățișarea domnilor corecți cu femeile mai mult sau mai puțin îmbrăcate.

*

Orașul s'a prefăcut foarte mult după suferințile și triumfurile lui. Dacă nu s'au prea deschis străzi nouă, clădirile mari au țișnit pretutindeni, în toate stilurile, și mai ales în niciunul. Lîngă palatul rusesc

www.dacoromanica.ro

cu ceramică verde și roșă purtînd sus figurile alegorice în costum moscovit, sky-scrappers-ele își înalță trufașa frunte mai pretutindeni. Echilibrul estetic e prin aceasta cu totul deranjat. Alături căsuța veche, condamnată la moarte, își așteaptă ceasul. Stă micuță, smerită, umilă, dar duioasă, supt coperișul ei de palide olane mîncate de mușchiu. Cîte un Evreu spaniol, cu numele arab sau latin, își înșiră hainele pentru sărăcime. Și în fața Palatului, o astfel de zidire își desfășură alba fațadă curățică. Ar fi bună de un Museu al vechiului Belgrad, pentru care, în convorbirea ce a binevoit a-mi acorda, regele arată simpatie.

Dumineca dă cel mai bun prilej de a vedea viața populară. Soldați merg încet, legănîndu-se pe șolduri, cu o mișcare ciudată pe care n'am văzut-o aiurea. În strălucite uniforme, reunind șapca rusească și vechiul pantalon roș al Francesilor, trec voinicii elevi ai Școlii Militare. Ofițeri tineri, foarte eleganți, lîngă bătrîni cam îngreuiați de vrîstă. Unul are atitudinea unui bun burghes aducîndu-și merindele de la piață.

Căci, cu toate automobilele de 40 și 50 de dinari (120-150 de lei) cursa, fie și de zece minute, cu toate vitrinele luxoase, caracterul de modestă viață patriarhală se păstrează. E un amestec de „cetățenism" bizantin, trecut prin veacuri, și de „burgesism" austro-ungar, importat de dincolo de Sava și Dunăre. Iată cîte un Turc, legat la cap cu șalul, cu picioarele în poturi și picioarele în opinci, cîte un Țigan turcesc cu fesul negru la bază de cît slin a întrat în el, cîte o pereche de Țigance care poartă în torbă „lucruri vechi" culese de prin sărăcime pentru altă sărăcime. Cu cît interes înduioșat se opresc ochii asupra femeii în port bătrînesc, cu cozile strînse supt fesișor ori supt petecele de postav negru și roșu, cu cațaveica blănită, mergînd lin, spășit, ca la biserică. Tipul, pe care-l avea Moldova copilăriei mele, stă aici întreg, neschimbat. Matroanele acestea amintesc pe Liubița lui Miloș, „gospodina" Statului sîrbesc începător. Cu același mers cam trăgănat, privind în gol, se frăsesc în toate părțile, lîngă elegantele mode nouă, duse adesea pănă la exagerare, tineri cu înfățișare de băieți de prăvălie sau de calfe, sănătoase elemente pentru muncă, economie și luptă, bătrîni cu favorite albe, asemenea cu neuitatul „jupîn Titircă" al nostru. Oameni de treabă, cu orizontul închis fără îndoială, dar cu drag de lucrul pe care-l fac. Străzile, une ori desfundate, sînt bine curățite: vitrinele strălucesc. Oameni din țara lor, legați prin toate fibrele de dînsa. Aceasta face tăria Iugoslaviei ieșite din mica Serbie de ieri.

Pe băncile din margenea străzilor pe care le vîntură vîntul se așează alături, bălăbănind din picioare, cu mînile prinse pe piept, și cei cu pălăriuța italiană și cei cu căciuli și cei cu berete militare și cei cu fesuri. Vorbesc puțin. Se umplu de soare și de liniște, privind undeva departe după gîndurile lor.

Și oamenii politici cari se succedă la putere participă la acest fel de a fi general. Aceiași ochi cu căutătura absentă, depărtată, același mers agale, aceiași lipsă de pretenție în aspect, de vioiciune în conversație, dar aceiași stăruință în hotărîrea pe care o ascund. Salonul nu există, visitele sînt rare; energia națională nu se împrăștie pe suprafețe vaste; ea se acumulează în cămărușele de familie și, cînd iese de acolo, are neașteptate și miracu-

www.dacoromanica.ro

loase elanuri. La jazzbanduri vin mai mult străinii, reci, țapeni, desprețuitori, mai ales din speța anglo-americană, dar și destui Nemți, cari au înviat.

E o țară de țerani, dar țeranul nu e așa de visibil ca la noi. Micul proprietar de pămînt nu bate drumurile; îl ține acasă brazda lui. Ici și colo cîte unul care calcă pe asfalt, pe granit și pe caldarîm ca pe drumurile lui de munte. Nici căluț de văi și coaste, nici căruță; cu atît mai puțin sarmaticul nostru car cu boulenii albi. Cîte un ilic albastru cusut cu șnururi negre, cîte o straiță în colori vii, cîte o fustă ungurească înfoiată. Ceva din același tîrgoveț ticnit, cinstit, este și în elementele rurale, care aici par a se strecura fără a putea să domine.

*

Împrejurimile sînt acoperite de lăvicerele sămănăturilor; în adînciturі, sate. Bisericuțele sînt nouă. Ele urmează tipurile vechi, studiate cu îngrijire la Academia de Arte Frumoase, care a avut pentru planurile ei al doilea premiu la Paris; în coridoarele școlilor sînt expuse mari fotografii ale monumentelor naționale.

O șosea perfectă duce cu încolăciri, printre brazii și pinii unei pădurici, sus la castelul ruinat din Avala, care arată a fi, ca și cel de la Severin, o construcție ungurească. Se ține o parte din puternicele ziduri de piatră aspră. O cruntă legendă de iubiri sălbatece e legată de aceste cămăruțe pustii supt care se cască prăpastia. Aceia a principesei Irina, probabil Bizantină din familia Brancovicilor din veacul al XV-lea, care suia în genunchi până la farmecele ei pe îndrăgostiți pentru ca, după ce-i îmbrățișa, să-i cufunde în coclaurile muntelui stropindu-se de sîngele cărnii lor zdrobite de stîncă.

*

Topcider, locul sîngelui vărsat, al omorului acelui cneaz Mihail de la care națiа-și aștepta întregirea, e acum în cea mai fragedă bucurie a primăverii încîntătoare. Foarte îngrijitele brazde înveselesc tot cuprinsul; alei se pierd în desișul pomilor. Peste șosea, într'o hală anume, se presintă nenumăratele còpii de fresce făcute de pribegii ruși pentru colecția regelui: și aici un exemplu de imitat, și fără zăbavă! Pe o șosea ce se împietruiește acum, lumea se suie la palatul regal din vîrf, cu fațadele-i orientale de bolți lunguiețe sprijinite pe stîlpi.

*

Museele Belgradului au fost „deranjate" în zilele teribile cînd steagul austriac se ridica de-asupra Palatului regal. Puteam aștepta ca din acest jaf să resulte absența sau măcar o reconstituire neîntreagă a colecțiilor, din care cea etnografică era o minune.

Ei bine, nu. Așezat provisoriu, cum dă Dumnezeu, în cîteva odăi din etajul de jos al unei clădiri banale, Museul de etnografie, care a început să publice un *glasnic*, bine redactat și ilustrat, cuprinde nu mai puțin de 12.000 — cetește: *douăsprezece mii* — de obiecte, dintre care numai 4.000 s'au putut expune, dar acestea într'o perfectă ordine, alese cu gust, bine împărțite și avîndu-și fiecare țidula de lămurire.

Sînt aici țesături, covoare, cămăși, „zăbune" (așa se zice și în sîrbește) din toate părțile țerii, de la Șumadia de basă, cu șorțulețe simple, până la bogățiile

www.dacoromanica.ro

de aur din Bosnia, până la fotele, de un caracter așa de asemenea cu ale noastre, din Macedonia, până la corciturile cu Apusul, și acelea interesante, în Croația, până la lucrurile occidentale din Dalmația și Slovenia. Cîteva covoare, ca acelea din vechiul Pirot, sînt strălucite.

Pe lîngă aceste obiecte de o neprețuită valoare, așezate unul lîngă altul sau, în ce privește piesele de îmbrăcăminte, prinse săpate ca ale ciobanilor noștri, — și o problemă etnografică pe lîngă aceia a vechii origini traco-ilirice se pune astfel. Sînt furci, bîte păstorești, ba chiar ciudate figuri de boi sculptați cu o deosebită imaginație creatoare.

Întregul se complectează prin portrete din tot cursul secolului al XIX-lea, care presintă aspectele succesive ale portului orășenesc, cu conciurile împodobite de

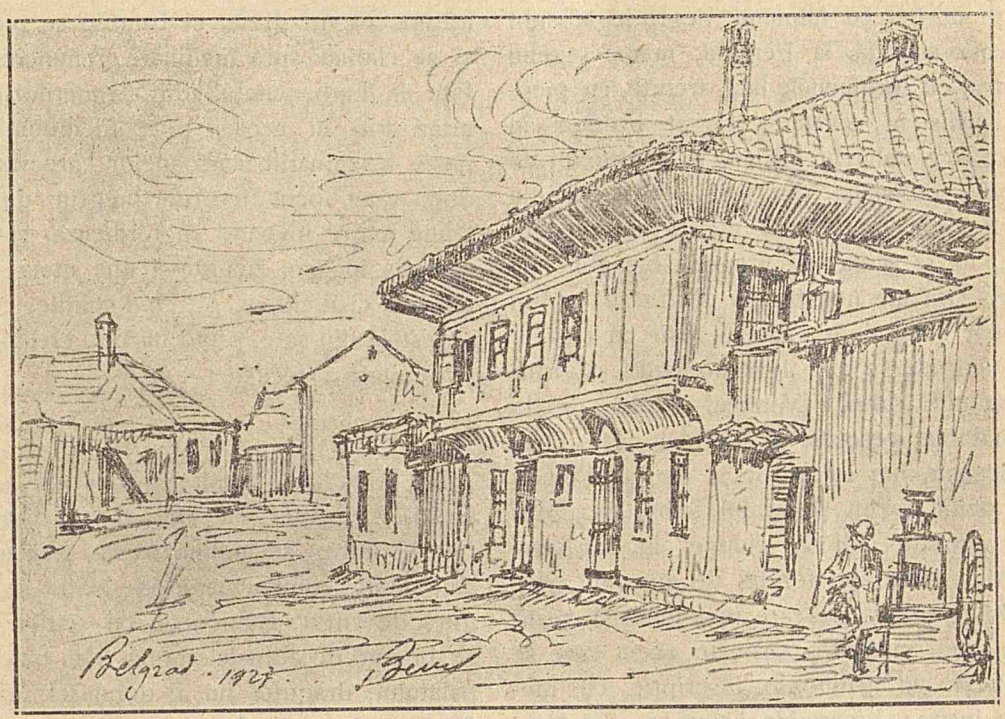

pe păpuși, care sînt orînduite une ori în interesante scene de interior, Museul cuprinde un mare număr de lucrări ale argintarilor balcanici existenți încă pe alocurea, cu vechile lor metode. Cingători ca ale Sașilor, cari par a fi luat exemplu de la moda orientală, copci, cercei, diferite mărunțișuri de filigrană se înșiră în vitrine.

Păretele e acoperit de obiecte în lemn, flori și mărgele, cu „miderul“ de-asupra căruia, supt gît, se desfac cele două punguțe de voal ca două aripi de fluturi, cu fireturile care-și întind tiviturile și liniile capricioase. Un splendid veșmînt de beg bosniac e perfect păstrat, și el corespunde aceluia al cneazului Miloș la Museul Național, unde acesta e presintat în costum pur turcesc cu cealmaua de-asupra energicei lui frunți pătrate.

www.dacoromanica.ro

În acest Muzeu Național, pentru care se va face o clădire specială, se amestecă obiecte foarte deosebite. Curtea unică a căsuței cu trei rînduri e plină de resturi romane dintr'o regiune care a fost așa de adînc romanisată. La ușă și prin culoare sînt reproduceri ale operelor, de un impresionant caracter arhaic și rud eroic, ale lui Mestrovici. Interesează colecția de portrete, de valoare documentară, care duc de la bătrîna mătușică Iela a lui Caragheorghe, cu tulpanul negru legat supt bărbia slăbuță, la Persida, mama regelui Petru, cu sprincenele larg arcuite, cu pieptul prins în scurteica bogat brodată în aur, la Natalia lui Milan, în costumu-i de modă parisiană din 1880. Colecția de arheologie preistorică merită toată atenția, ca și aceia de monede bizantine de aur. Din ale noastre se păstrează într'un culoar steagul de mătasă roșie cu slovele de aur șterse ale „ighemonului" și „arhiduxului" Mihail (Mihnea) Radu, de la jumătatea veacului al XVII-lea. D. Drăghiceanu, om cu noroc, a dat cel d'intăiu cu ochii de un admirabil felon, cu figuri de profeți delicat cusute în albastru, verde, violet pe fondul de aur, de epitrahilul adaus, pe care le-a țesut și dăruit vre unei mănăstiri sîrbești aceia care se numește în frumoasa inscripție cu literele înalte: „gospojda Despina a lui Neagoe Voevod" și care-și face darul și în numele tinerelului cocon Teodosie, atunci Domn în trecătoru-i Scaun.

*

Dacă din trecutul modest s'au păstrat încă destule clădiri cu pridvorul din bolți delicat arcuite, dacă tipul vechiu de îmbrăcăminte se mai poate vedea pe străzile capitalei ambițioase, în necontenit progres, nu mai puțin au rămas — și aceasta face tăria Serbiei — și atîtea din *moravuri*.

La adunări cu doamne în cele mai noi costume se poate vedea încă apărînd cutare bătrînă cu părul strîns supt fesul roșu, cu înfoiata rochie neagră, și nimeni nu rîde de martura atîtor clipe glorioase și atîtor ceasuri grele, ci frunțile se pleacă, și se clatină spre închinare genunchile în fața ei. La banchete, soții ale marilor demnitari vin în același port „demodat", și peste însemnările cartoanelor care fixează după rang locul fiecăruia un grup din rochiile negre învoalte se formează, și conversația începe, zicîndu-și una alteia: Vuicioaia, Gruicioaia, pe cînd mînile, ca la nevestele din sate, prind bărbia. Delicioasă și neuitată priveliște!

*

De Vinerea Floriilor procesiunea, pe străzi, de copii cu stîlpări și clopoței. Orașul întreg se adună ca să-i privească: sînt mulți, voinici și mîndri. Nația se asigură de viitor. Bunicuțele cu scufii roșii se bucură de odraslele nouă. Din balconul palatului, drăguțul fiu al domniței noastre Maria, azi „craliță" Sîrbilor, și copilul, mai în vrîstă, al prințului Pavel, însurat cu o princesă a Greciei, privesc pe tovarășii de ani, cu cari vor avea să împartă multe în viitor. E o serbare a primăverii naturii prin primăvara oamenilor.

www.dacoromanica.ro

III.

În Șumadia. — Ravaniţa.

De la Belgrad în jos. Șumadia e de o extraordinară fecunditate. Arături proaspete de pămînt negru, pajiști de cel mai dulce verde, buchete de arbori din vechea pădure, din «codrul mereu». Sate rare și mici. Căsuțe albe cu șăliţe între două încăperi. De regulă coperișul e de olane rose. Unde apare omul, portul e cel îndătinat. Foarte frumoase șorțurile roșii cu flori ale femeilor.

Cel d'intăiu oraș, Palanca, o cetate turcească din vremuri, are supt aceleași coperișuri bulbucate cumintea locuință orientală în jurul unei biserici pretenţioase și disarmonice. Încă de aici începe, cu „Iaseniţa", inițiativa societăților străine, care joacă un rol atît de important în viaţa economică a Serbiei.

Iarăși terenul se ridică, și se înmulțesc arborii. Sate bune, cu case solide. Turme risipite pe cîmp. Coșul de fabrică răsare curios din acest mediu rural.

Ziua de Florii nu e încunjurată de prea multă poesie religioasă. Doar pe alocuri grupe mici în fața bisericilor fără stil. Dar cimitirul are bune cruciliţe de piatră, și la căpătîiul fiecărui mort e un copăcel în floare.

Supt ploaia fină și rece apar și dispar mici grupări urbane, totdeauna de același caracter, fabrici isolate, și aceleași lăvicere de verde proaspăt, de neagră țernă arată. Pe alocurea cerdacul cu stîlpi de lemn mărgenește toată fațada. Morava curge largă, în rotocoale mari, și păsări sălbatece caută în adîncul ei hrană.

Trecem pe un pod de fier largul rîu ale cărui ape mișcă o moară de vechiu lemn negru. Nisipuri largi sînt prinse în încleștarea rădăcinilor unui frumos zăvoiu. E o regiune dominată de rămășițele pădurii arhaice.

Podul a creat un tîrg: Köpri în turcește, Ciupri în sîrbește (numele slav ar fi Mostar). Orășelul de azi cuprinde un șir de case simpatice, unele d'intr'însele avînd în colț, pe două laturi, colonete de piatră. Figuri rotunde apar la ferești și zimbesc, — chiar de la o casă cu steagul negru prins în poartă. Tipul, brun, e absolut romanic. Întregul face impresia unui cuib de pace și de mulțămire.

De aici, de-a lungul drumului, printre dealuri acoperite cu lanuri și livezi, căsuțele micii proprietăți sîrbești se înșiră în grupe mărunte. Nicăiri adunarea pe care

www.dacoromanica.ro

ai aștepta-o la așa o zi mare. Lumea e în cerdacele de zid și de lemn ori la ferestile din care lipsesc numai florile, cum lipsesc și înaintea caselor. Nu e obiceiul. Fețele sînt pline și hotărîte, une ori frumoase. În pragul porților, cu bereta națională pe cap, tineri cari par că acum au descleștat mîna de pe pușcă.

Mirare! Unul din aceste sătulețe e românesc, curat românesc. „Cei cu ciorapi albi", spune unul din conducătorii automobilelor care ne duc la Ravanița, „sînt toți Romîni". Știu și vorbesc românește; pe cei bătrîni școala nu i-a atins; ea lucrează asupra tinerilor numai întru cît îi învață sîrbește. De unde sînt?, cînd au venit?, cine poate spune! Ei se simt Sîrbi; țara lor e țarina lor.

Pe un fond de înalte ruine, de castel dărăpănat, care-și înalță colții știrbi și negri din splendida verdeață de April, apare Ravanița.

Azi o biserică de sat, în strana căreia se zăbovește un biet psalt țeran; odată, locul de închinare, ctitoria și doritul adăpost de după moarte al lui Lazăr, cneazul-craiu care era să moară la Cosovo, colo departe în jos, moarte de mucenic pentru credința creștină și pentru onoarea țerii lui.

Un urît pronaos borțos acopere fațada. În piatra lui vulgară sînt prinse bucăți de piatră sculptată, cu ciudate desemnuri, care au fost de sigur cîndva aiurea, cum a fost și cutare privaz de ușă, cu delicatele linii simple, care e prins în zidăria fortăreței mușcate de vreme. Zugrăveala e însă bună, probabil de pe la 1600, poate ceva înainte. Nu e imposibil ca, în vremea Turcilor, cari nu permiteau noi clădiri

www.dacoromanica.ro

religioase creştine, lucrarea să fie opera vre unuia dintre acei renegaţi sîrbi, ca Mohammed Socoli, protectorul Patriarhilor restabiliţi la Peci, Macarie şi Antonie, cari nu-şi uitau de naţia lor şi de vechea lor credinţă.

Biserica însăşi are forma unui dreptunghiu cu trei abside. Patru puternici stîlpi pătraţi sprijină cupola, care se ridică foarte sus. Aşa trebuie să fi fost înainte de reparaţia şi de ciuntirea ei, în veacul al XIX-lea, Tismana. Ca şi aceasta pe vremuri, Ravaniţa are cinci turnuri, două în faţă, două în fund, cel mare, solid, cuprinzător, în mijloc. Artificii de arhitectură, explică d. P. Antonescu, le spaţiază.

În afară, ornamentaţia e cu totul cea de la Cozia. Aceleaşi flori uşor scrijelate în piatră, aceiaşi vulturi heraldici, aceleaşi cadre de ferești, aceleaşi sprincene la basa turnurilor. Numai, desfăşurarea răpede a Statului românesc muntean permitea altă cheltuială de material, alt răgaz de lucru decît agonia Ţaratului Sîrbilor.

Înuntru pictura e, din nenorocire, foarte ştearsă. Abia se cunoaşte ceva din chipurile ctitorilor. Numai în adînciturile ferestilor pe alocurea răsar admirabile chipuri, de o rară fineţă, ale sfinţilor încununaţi cu un strălucitor aur fără relief.

Peste puţin ne oprim la Paracin, şi imensa fabrică de postav răsare înainte.

Pănă ieri aici, pe calea de cruciată, din 1448, a lui Ioan Corvinul, în mers spre Cosova răsbunărilor creştine, erau numai adăposturile ţeranilor, de datină turcească, avînd une ori coperişul prelungit în urmă ca o platoşă, prăvălioare cu geamlîc, ulicioare cu caldarîm sărac. Un industriaş mare, fiu de industriaş care lucrează şi acum, de-o parte, d. Vlad Teocarovici, poate de origine macedoneană, întors de la studii din Germania şi Franţa, a întrebuinţat patruzeci de milioane de franci ca să alcătuiuscă o mare operă industrială care e onoarea lui. Lîna oilor sîrbeşti, a celor cumpărate din Australia şi Buenos-Ayres, spălată în străinătate, e purtată prin superbele maşine aduse din Germania şi din Polonia. Se fac astfel uniformele pentru armată, postavurile aspre pentru ţerani, în aşteptarea unor lucrări mai fine, care vor veni şi ele. De jur împrejur imensa clădire, în care lucrează un motor de 800 de cai putere, e încunjurată de locuinţile lucrătorilor cari nu sînt ţerani: ei au două odăi, bucătărie, antreu, lumină electrică; li s'a făcut o cantină; unii — afară de conducătorii francesi — au şi pănă la 250 de franci francesi pe săptămînă.

Şi aflu că în toată regiunea, care nu e cea mai industrială din Serbia, maşinile lucrează, şi un capitol de viaţă economică nouă se începe astfel pentru o ţară care era odată un pămînt de simpli ţerani săraci.

De la Paracin înnainte — gîrla iute cuprinde în unde raci gustoşi — pătrundem tot mai adînc în regiunea de dealuri. Satele înşiră căsuţele albe, foarte bune, pierdute în livezi. Cerdacul de colţ ori cel pe toată faţada e pretutindeni, ca şi coperişul de olane. Împrejmuirile sînt bine îngrijite. Într'un loc văd ridicîndu-se un schelet de casă, din lemne încrucişate, ca la noi. Dar, iarăşi, curioasa absenţă a omului.

www.dacoromanica.ro

IV.

În Serbia Veche. — Nagoriciani.

Dimineața, sîntem la Cumanovo. De jur împrejurul cîmpului verde pe care cad desele picături ale ploii reci, neobișnuită în a doua jumătate a lui April, înălțimile se înșiră, mai ales în dreapta, unde zarea e mărgenită de munții stropiți de zăpadă proaspătă.

Aici s'a hotărît soarta Serbiei în războiul balcanic din 1913 și poate a războiului balcanic întreg. Pe această cîmpie învălurată, unde crește așa de des grîul de toamnă, s'au încăierat ostașii entusiaști ai prințului Alexandru, regele de acum, cu Turcii unei armate rău conduse și zăpăcite de răpeziciunea atacului. Biruința a fost fulgerătoare și definitivă. Porțile Macedoniei s'au deschis înaintea învingătorilor cari aveau ca șefi nevăzuți pe eroii legendei epice.

Acum, ce pașnic pare acest revărsat de zori! Lîngă gară, unde se ridică o casă de colonist, două femei cu aparență de tîrgovețe, în lungi mantăli de cauciuc și cu picioarele goale în pantofi de modă, cară var pentru zidirea, ce se înfiripă, a noilor locuințe. Bărbatul casei intră în rîndul de jos al clădirii pentru a-și hrăni vitele. Ai zice că nicioda ă n'a fost aici grozăvia de la care s'au tras schimbări esențiale în istoria lumii.

Trăsurile ne duc întăiu, de la gara împodobită cu steaguri, unde cîntă musica unei societăți în uniforme războinice, la orășelul turcesc din apropiere. Ce se vede întăiu, sînt gospodăriile aduse de noii stăpîni: toate îngrijite și plăcute la înfățișare, cu tot confortul unei ferme; prăvălii pentru acești oaspeți de ieri s'au ridicat îndată, și, dacă nu apare încă turnul unei biserici nouă, cafeneaua «Belgrad», de o perfectă curățenie, zimbește de după geamuri cu toate florile din glastrele ei.

Cea mai mare parte din Cumanovo e ocupată însă de cartierul turcesc. Lungile ziduri n'au ferești la stradă, și cu atît mai vesele par casele creștinilor de demult: ele înșiră modeștii lor ochi de sticlă supt coperișul de țigle, care, ca în toată această regiune, făcut cu o deosebită grijă, e strivitor pentru pereții de dedesupt, realisînd parcă în masa lui rosă, violetă vechiul cort al năvălitorilor turanici.

Fără deosebire de lege, locuitorii s'au rînduit pe margenea caldarîmului bătrîn: mai mult cealmale și fesuri, care, în deosebire de țara d-lui Mustafà Chemal, își păstrează aici toate drepturile; copii cu ochii mari, curioși, se leagănă pe șolduri, căscînd gura la noi. De cînd e, tîrgușorul n'a văzut atîta îngrămădire de

www.dacoromanica.ro

învățată lume străină. Pălăriile se ridică, mînile se duc la fesuri. Pe cîmp cutare călăreț, încurîndu-și calul de rasă arabă cu coada lungă fluturînd, ni aruncă privirea-i iute, ascuțită de supt șalul care-i înfășură fața cu nasul de vultur: ai zice că și aceasta face parte din ceremonialul bunei primiri.

Teren învălurat, cu grîie în plină creștere iute, cu arături chiftind de apă, cu rostogoliri de pietre din muntele de granit. Lipsesc trecătorii, cu totul, și pe vastele întinderi ale acestei Serbii Vechi, scoasă de supt Turci abia în 1913 și ocupată de Bulgari de la 1915 la 1918, sate nu se văd de loc.

Unde se ridică mai drept păretele de stîncă, asemenea cu zidurile sure ale unei imense cetăți, pe cînd cîmpia se afundă în basine largi, e Micul Nagoriciani (Muntenii).

De o parte și de alta a șoselei sînt vechi clădiri mănăstirești, acest loc fiind odată ca un sobor de călugărași prin schituri. Meșteri străini, poate armeni, au lucrat la clădirea din stînga, de o formă curioasă, cu două încăperi, despărțite printr'un părete cu ferești asimetrice. Frumoasa cupolă mică e sprijinită pe patru pilaștri. Din interesantele fresce nu se văd decît puncte care iese de supt stupida acoperire cu var; ajunge însă o ușoară zgîriere cu briceagul pentru ca roșul caracteristic să reapară. Preotul, care a fost paisprezece ani în România la lucrul căilor ferate și a învățat acolo a ceti și a scrie — are un frate brutar lîngă Ploești și altul la bușteni în Buzău —, îmi explică: Locuitorii se certau a cui e biserica, a Grecilor, a Sîrbilor, a Bulgarilor și urmăriau inscripțiile de pe chipurile sfinților. „Atunci le-au văruit, ca să nu mai fie vorba." Condacov le-ar fi văzut încă.

De cealaltă parte a șoselei, unde se înșiră căsuțele albe ale administrației, iar o așezare de Țigani se răsfață în vale, drumul duce drept supt catapeteasma de stîncă, de la care se descopere cea mai minunată din priveliști. Biserica sau bisericile apar ca o ruină aspră, sălbatecă. Primele două încăperi din față sînt goale, numai celelalte două păstrează fresce: într'una, ele sînt foarte bune — de și pe cale de dispariție —, din veacul al XVI-lea începător; pe iconostas sînt scene din al XVIII-lea, care de obiceiu acopăr zidul din afară al pronaosului: împărați, prooroci, martiri. Biserica pare a se fi refugiat deci în acest din urmă, atît de modest, adăpost.

De departe răsare, pe dîmbul ei, solidă și dîrză, ca un simplu act de vitejie din vremuri, marea biserică monacală din Marele Nagoriciani. E în mijlocul unui cimitir sătesc în care pietrele puse pe lat au la căpătăiu, în țara granitului, cruci scurte tot de piatră, pe care, dacă mortul e un flăcău sau o fată, se leagă o cîrpă colorată, năframa lui.

Aici fațada severă, cu ușoare ornamente de cărămidă, de-asupra substrucțiilor de granit: crucilițe, profiluri, zimți supt coperiș, se presintă liberă, cu cele două turnulețe în colțuri. Ușa de întrare e lipsită de podoabe. Pe o placă de piatră sînt săpate aceste rînduri clare, din care ultimul e strîmtorat din lipsa locului: ИЗВОЛЕНИЕМА БЖИЕЮ ОСНОВА СѦ ДОМ СТАРЬИ ВЕЛИКОСЛАВНАГО МЬЧЕНИКА ХРИСТОВА ГЕѠРГИѢ ВЪ ДНИ СТОРОДНАГО И ПРѢВИСОКАГО КРАЛѢ ЅРОША МИЛЬТИНА ГДОМЬ САМОДРЬЖЬЦЬ ВСЕИ СРЬБЬСКОИ ЗЕМЛИ И ПОМОР-

www.dacoromanica.ro

ьскои, при бгочстивѣи кралици симонидьи и при игѹменѣ андониѣ, влѣто ,ѕн(*sic*)ка, и в тоже лѣть краль изби тѹрки.

Adecă: „Cu voia lui Dumnezeu s'a întărit această casă veche a marelui slăvitului mucenic al lui Hristos Gheorghe în zilele înmulțitului în zile și prea-înălțatului Craiu Uroș Miliutin, domn de sine stătător a toată țara sîrbească și maritimă, supt bine cinstitoarea Craliță Simonida și supt egumenul Andonie, în anul 6821, și în același an Craiul a bătut pe Turci".

Aceiași inscripție se repetă în slove zugrăvite înlăuntru, pe margenea unui fel de mic cafas ca pentru presența la slujbă a „Craliței". Chipurile ambilor ctitori: Miliutin cu lunga barbă neagră supt ochii de rugăciune, Simonida, princesa bizantină, cu sprincene larg arcuite în dulcea față ovală, se văd pe zidul din stînga, între Sfinții Constantin și Elena, păzitorii crucii, și Sfîntul ostaș Gheorghe, care-i apără cu lata sabie scoasă.

Frescele, care, după d. Millet, ar fi datorite unui călugăr Eftimie care și-a scris numele pe un pilier din stînga, poartă toate inscripția greacă. Ele sînt de o puritate extraordinară, de o mare nobleță în figuri și de o viață pe care vechiul Bizanț n'a cunoscut-o. Dacă seria de jos a sfinților luptători e ștearsă, minunile Sf. Gheorghe din al doilea registru sînt de o frăgezime uimitoare și presintă mai mult decît odată elemente nouă pentru iconografie: judecata martirului, tăierea lui, punerea în mormînt sînt de o naturaleță duioasă. Linia a treia, a vieții Domnului, presintă, ca în scena suirii lui Isus pe scara ce duce la lemnul patimii sale,

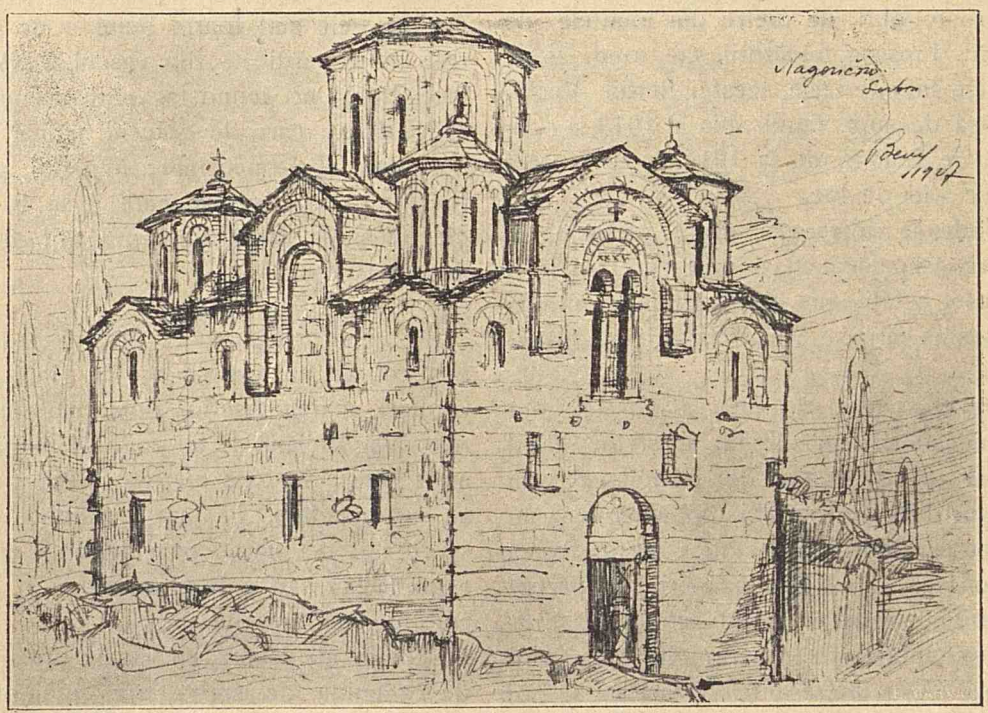

www.dacoromanica.ro

adevărate descoperiri. De mai multe ori apare, plin de expresie, chipul Mîntuitorului și al Precistei. Pilaștrii sînt acoperiți cu icoane de sfinți. Catapeteasma e de zid, joasă: de o parte, cu un gest de sentimentalitate apuseană, Maica Domnului sărută pe prunc, care se apără cu mînuța; de alta, drept, Sfîntul Gheorghe face straja lui. Altarul dă procesiunea învățătorilor Bisericii în obișnuitele veșminte cadrilate și închinarea apostolilor; marile figuri de sus sînt stricate.

Tot lucrul e din veacul al XIV-lea începător. Mi s'a spus că basa de piatră ar fi mai veche, ba chiar din al XI-lea: n'aș crede. Cele două coloane de piatră din pronaos, din care se întră prin trei deschizături, au, cu capitelele lor de o arhaică formă aspră, în spirală, aspectul unor elemente de împrumut sau de mai veche, foarte veche dăinuire. Ele au putut fi luate din vre-o biserică bizantină anterioară. Ceia ce a făcut apoi biruitorul Turcilor are un caracter de absolută unitate.

Interesantă e și viața din prejur. Nu-i aparține arhimandritul cu anteriul căptușit cu roșu care ni-a ținut o înălțătoare predică despre valoarea luptei de la Cumanovo pentru unitatea națională și despre opera de pace care se săvîrșește azi pe cîmpul vechilor lupte. Dar din acea lume încunjurătoare fac parte femeile care vin să vîndă țesături în care, cu liniile de stilisare obișnuite și la noi, predomină roșul, trandafiriul, albul, aurul, apoi copiii mirați, copilele cu fote vărgate, splendide exemplare de rasă, zdravenii bărbați bine hrăniți, cari ne întovărășesc cu întrebările lor. Vreau să știe cine a făcut biserica: Italian ori Sîrb?, unde e regele și regina?, nu e adevărat că aceasta e Greacă?, ce zice cutare grafit grec din 1732 despre visita episcopului Calinic? Știu românește, unii chiar bine: cutare pentru că a fost închis la Arad, cutare fiindcă a lucrat la Rîmnicul-Vîlcii, la Craiova, aiurea, pretutindenea. Vreau să știe dacă e bine în țară, unde s'ar întoarce, dacă s'a dres ce au stricat Nemții, dacă sîntem mulți și din ce parte am venit. Ce duios e să auzi așa de departe sunetele limbii noastre! E răsplata pentru că de veacuri țeranul slav, negustorul grec și-au găsit hrana în locurile binecuvîntate ale Romînimii.

Vedem casele țerănești, care aici n'au boltirile din partea de Nord a Serbiei Vechi. Nu lipsesc însă nicăiri, din aceste solide zidiri, cerdacele. Odăile se înfundă obscure, pline de velinți și țesături; afară se înșiră scoarțele, ciorapii cusuți cu flori; femeile cu lungi și largi cojoace înflorite, copiii cu ochi mari negri, de loc „slavi", cocoșul care bate din aripi și cîte un rarisim cîne cocoloșit într'un colț al cerdacului pe peteci. De la cîmp se întorc oile mînate de ciobănașul în haină de șaiac brun. E vorba de sărăcie pe aici; dacă ea există în adevăr, trebuie recunoscut că nu se vede. În orice cas, cu toată dominația de ieri a Turcului, e un simț de neatîrnare, o discretă mîndrie, o rumenă și voinică vitalitate țerănească.

Seara, dormim în gara Scopliei, și zorile ne vor găsi în Priștina.

www.dacoromanica.ro

V.

Priștina. — Gracianița

În zori de ziuă munți înalți ne încunjură din nou, dar cîmpia largă de jos e scrijelată de arături, și țerna e neagră și grasă. Ținut turcesc cu case sărace, netren. Cîte o moscheie dărăpănată își iețește turnulețul. Împrejmuiri de piatră cuprind curțile. Numai în fund, la Priștina, casele de coloniști, solide, încăpătoare, înșiră

văruite. Cruci răzlețe sînt sămănate în margenea brazdelor, amintire de războiu. În margenea turmelor, Turci cu capetele învălătucite în glugi se opresc privind la frontul lor de zidărie albă supt coperișurile de țiglă proaspătă. Presentul e o puternică afirmare de creștinătate și de progres.

www.dacoromanica.ro

Şoseaua duce la orăşelul turcesc din apropiere. Această Priştină, cu „turbeaua“, cu mormîntul vechiului învingător de la Cosovo, Sultanul Murad I-iu, străpuns în pîntece de cosorul unui răsbunător sîrb întrat în legendă, păstrează fără schimbare tot vechiul ei caracter, pe care îl putem numi turcesc, dar e, fără îndoială, în elementele lui, bizantin. Străzile întortochiate aleargă printre căsuţele cu gratii la ferești, printre dughenile scunde care-şi scot în neorînduială la ferești marfa ieftină ori stau, îndată ce o îngăduie vremea, cu uşa larg deschisă. E zi de tîrg, şi tîrgul se face în mare parte şi pentru oaspeţii străini, veniţi de departe. Pe cutare stradă măcelarii îşi desfac cărnurile murdare, şi cumpărătorii pornesc cu colanele de mate în mînă ca niște mătănii. Alături friptura de berbece se expune lîngă pînile mari coşcove, cu cîte două rînduri. Cîte o femeie creştină îmbucă pe 'ndelete în colţul „restaurantului“ popular. În coşuri aşezate afară se îngrămădesc mormanele de ceapă, de năut galben, de prune uscate; din cuiu atîrnă şiragul de nuci. O strădiţă cuprinde pe vînzătorii de funii; numai la un anume loc se pot căpăta tichiuţele de pîslă albă în jurul cărora se învîrtesc şalurile şi prosoapele, cusăturile tărcate ale femeilor. Olarii îşi vînd chiupurile de formă antică, tot aşa de stîngaciu ornate ca ale noastre de azi. Cizmarii, cu încălţămintile negre de veche datină, au cartierul lor.

De-a lungul margenilor caldarîmului femei înfăţişează ştergare vărgate, scurteici

lucrate răbdător cu fir de aur şi de argint, năfrămi cu flori ţesute, ciorapi înfloriţi: răsfăţ artistic ţerănesc şi amintiri de veche splendoare bizantină. Nu e aproape niciunul dintre călători care să plece fără a-şi fi căutat în pungă.

www.dacoromanica.ro

Dese moscheile de piatră, pe alocuri delicat lucrată; minaretele se ridică unele lîngă altele. Intrăm într'unul din aceste lăcașuri de închinare, precedați de un Turc bătrîn care ne-a asigurat că e „slobod". Covoare suptiri de Anatolia, de un lucru strîns, cu aceleași forme stilisate ca la noi, își înșiră ruina. În vecina încăpere mai mare mihrabul își suie scările până la locul de rugăciune al hogii, și

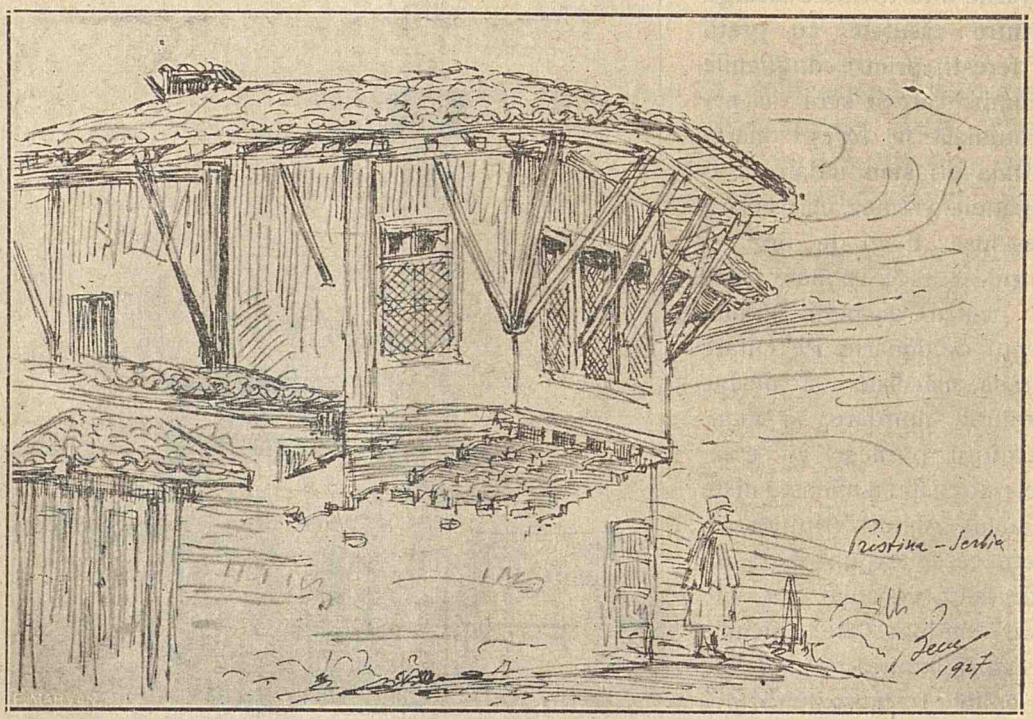

iarăși tot pavagiul e acoperit cu ce covoare s'au putut strînge. E curat, foarte curat, luminos și de o perfectă liniște. Simplicitatea acestei religii a celor simpli impune.

Toată populația e strînsă de dimineață pe margenea străzilor unde duduie și sfîrîie automobilele. Pe lîngă funcționari, jandarmi cu fireturi roșii, soldați, școlari cu numărul clasei la șapcă. Copii în pantaloni înfoiați, fetițe mărișoare cu cozile pe spate și cîrpa legată de-asupra frunții, femei creștine, mari, voinice; Țigănci în zdrențe colorate, cu dănciucii în brațe, musulmane cu totul în hobotul negru, altele care abia-și adună supt nas un capăt de cîrpă de aceiași coloare, „burghesi" tineri cu fesuri roșii; mai ales însă țerani, mulți țerani, în veșminte multicolore, cu brîie în toate felurile, cu cealmaua făcută din materiile cele mai disparate. Amestecul de rase, practicat, ordonat de secole dă tipurile umane cele mai deosebite, de la masca de Mongol strivită a unuia, de la schima semi-negrului și a tovarășei lui, la lungile mustăți blonde, la frumoasele linii nobile, cu nasul coroiat și ochii prădalnici, ai altora. Se învîrt, se ciocnesc, se strîng grămadă, și cu ochii lacomi se

www.dacoromanica.ro

uită la visitatorii cu totul neobișnuiți. Unul desface gingașe lucrări mărunte de filigrană, altul tot poartă buchete mari de flori de hîrtie, cu gust lucrate, de care nu se atinge nimeni.

Nemișcați însă în cafeneaua lor stau Turcii bătrîni, cari au văzut alte zile, dar cari știu că hotărîrile norocului, grozave, nu se mai pot întoarce. Ca un sobor de senatori tăcuți, stau în jurul meselor de lemn slinos, și nu se clintesc măcar de la locul lor ca să vadă încă o zădărnicie care trece.

*

Suim dealul noroios, între sămănături răsărite și între lanuri care se fac abia acuma. Șoseaua prăvale ca o oaste de acești țerani turci cu înfățișarea unor ostași gata să dea iurușul în creștini. Printre automobilele care se chinuiesc pufăind, ei mînă fără zgomot și fără spaimă, calmi și mîndri, acești iuruci transplantați din văile Anatoliei, acum cinci secole, turmele lor, care se îmbulzesc ca în vremile patriarhilor.

Ajunși sus, Gracianița ni se vădește îndată, între săracele căsulii, între clădirile părăsite care o încunjură, fără nimic din farmecul ruinelor istorice de la Ravanița, din solemnitatea de cimitir biblic, cu pietrele grele, de la Nagoriciani.

Tot o fundație a lui Uroș Miliutin și a Simonidei, cari și apar pe pilierii pronaosului, el acum cu lunga barbă albă, ea frumoasă, cu ovalul de Madonă, ca dincolo. Inscripția de la început a fost înlocuită la 1571 (7079) cu o alta, cînd s'a adaus, ca la Ravanița, un pridvor închis. El e datorit ocrotirii pe care puternicul Mare Vizir Mohammed Socoli o acorda Bisericii neamului său sîrbesc și ostenelilor depuse de clericii pe cari el i-a pus în fruntea unei organisații ierarhice înviate de dînsul. Inscripția scrisă în dreapta, pe dosul păretelui exterior, pomenește pe cei doi ctitori din veacul al XVI-lea: „preasfințitul arhiepiscop de Pec (Ipec, Pecĭ) și patriarh al întregii Serbii și al părților de Miazănoapte“ — Banatul, Ardealul nostru, unde el a trimes vlădici ortodocși — „și altele, chir Macarie... și cu ajutorul a toate sfințitului Mitropolit al Herțegovinei chir Andonie, vărul său“ (преѡщьннагѡ архиепскпа пекскаго и патриарха вьсѣмь срьблїем и северньім странам и прочꙋм кур макарїа... и настоꙗꙋіемь вьсеѡсщеннаго митрѡполита херцеговскаго кур андониа, емꙋ быст братанацъ). Data e 8 (?) Septembre (scris сестемврїа) 7079.

Alături, o Adormire a Maicii Domnului, de un stil naiv, neobișnuit, are între cei ce plîng pe Născătoarea de Dumnezeu, pe însuși Macarie, pleșuv, cu lunga barbă albă, indicat prin această însemnare: прѣосщенiи патрiарх кур макарїе. De altfel, încă de la începutul veacului aceluia, un cleric recunoscut de stăpînii turci avea în samă, în Scaunul de la Peci, și această venerabilă mănăstire a crailor luptători. Fragmentele de iconostas din proscomidie au, la crucea cu frumoase zugrăveli, o inscripție care pomenește, cu data: „indicția a 9-a, crugul soarelui 25, al lunii 9“, alături de meșterul ieromonah Ștefan și poate cîrmuitorul musulman „Ziralid“, pe un patriarh, care de sigur nu e nici Macarie, nici Antonie, ci un altul, pe care scrisul în două caturi, ros de vreme, nu ne-a îngăduit, pe tînărul profesor rus din Franța, Grabar, pe un Frances și pe mine, să-l lămurim. Pare a fi scris дфѡ / дvва.

Fundația părechii regale de la 1317 —

www.dacoromanica.ro

hrisovul de fundație e scris întreg pe părețele de către naos al diaconiconului —, care a pus să se zugrăvească și chipurile părinților lui Uroș Miliutin, Uroș și Apuseana, „Frînca“ Elena, e de piatră solidă, în formă dreptunghiulară, avînd absida altarului și cele două absidiole vecine în unghiuri. Cele cinci turnuri obișnuite se ridică de-asupra bolților care formează o cruce cu trei ramuri în lat. Cărămida alcătuiește tot felul de ornamente în stilul epocei, care-și serbează aici triumful. În interior, înălțarea cupolei centrale, sprijinită pe superbi pilieri înalți, e deosebit de impresionantă. Totul e de un splendid avînt.

Fresca a fost refăcută jos; sus, e foarte prăfuită. Meșterul, care și aici a fost un Grec, cum dovedesc inscripțiile, n'a avut nobila inspirație, nici libertatea de mișcări a celui sau celor de la Nagoriciani.

Din edificiul mai vechiu, care de sigur a fost și aici, nu s'a luat decît un altar al lui Iupiter, pus lîngă catapeteasmă, cu capu'n jos, și unele coloane din pronaos chiar, sau de la întrarea naosului.

Restul face parte din bogata înflorire a unei nouă epoce a artei sîrbești, care, părăsind sculpturile italiene ale veacurilor al XII-lea și al XIII-lea, se avînta pe alte căi, indicate de provincia bizantină, pentru a ajunge la fundația lui Ștefan Dușan, a lui Lazăr, a lui Ștefan Despotul (la Mateice), pentru a trece apoi Dunărea și a da la „Vlahi“ Vodița, Tismana, Cozia, biserici de aeelași tip în alte împrejurări politice.

*

Seara, prietenii noștri se întorc cu o pradă de frumoase lucruri orientale pe care n'am avut norocul să le găsesc: haine femeiești care au pe umeri adevărate aripi, lungi rochii de mătasă roșă pe care sînt cusute cele mai complicate flori de aur, fragmente de broderie în fir rupte din vechi giubele ieșite din us.

Ca să le capete, au mers la o Macedoneancă, la una de graiu românesc. Fruntașii negustori de aici aparțin de fapt rasei noastre.

*

Spre seară, la vecinul Liplian. Biserica ar fi romană. De fapt, lăsînd la o parte pridvorul adaus, e o zidire de piatră învrîstată aspru cu cărămidă; piatra însăși e poroasă, proastă; tavanul stă să cadă. Resturi de fresce se păstrează pe stîlpi: în altar, supt sfinții cu cruci pe haine, apare vechea piatră pe fond roșu. E de lucru și aici.

Între negustori de frunte, d. Ghiulamila represintă iarăși rasa românească din Pind, oriunde stăpîni pe negoț.

Locul a fost foarte frecventat pe vremuri, de la cruciata din 1448 a Corvinului până în vremea armatelor austriece de cucerire. Grafite nouă pe stîlpi pomenesc o sumă de Italieni, mai ales Dalmatini, din secolul al XVIII-lea și nu uită să spuie că a trecut pe aici și un Frances, Louis Leblanc, de la jumătatea aceluiași veac.

www.dacoromanica.ro

VI.

Stobi. — Scoplie.

Dimineața ne găsește în marea stație de încrucișare de la Gradsko, zidire nouă în stil foarte „modern", cu vulturul Serbiei desfășurat larg pe fronton. În față, pe muchea dealului jos, fără urmă de zăpadă, se strînge o mică turmă de căsuțe umile, al căror brun se desface neted din verdeața fragedă a cîmpului.

De aici mergem la ruinele romane de la Stobi.

La doi pași de distanță, pe cînd, de-a lungul rîului, Turcii în glugă taie brazde nouă și oile se răspîndesc pe cîmp, muntele stropit de zăpadă încunjură zările. Ici și colo vagoane ruginite, sîrmă ghimpată strînsă grămadă arată un loc de lupte nouă. Apa, galbenă, tulburată, împiedecată în sălcii, a largului Vardar ni stă în cale. Dincolo de dînsa un tunel spintecă muntele sur.

În față, acolo unde amfiteatrul se deschide larg, măreț, Germanii și-au avut marele deposit de arme și muniții, pe care l-au aruncat în aier. E plin cîmpul de fiare rupte, de sticle sparte, de tot ce nu s'a putut distruge în ceasul nimicirii.

Peste aceste gropi ale peirii trecem la marele oraș dispărut, care, la întîlnirea a două, trei drumuri mari s'a alcătuit aici, pe rămășițe preistorice, din care se păstrează hîrburi cu desemnuri stilisate, pe locul unui centru greco-macedonean, Stobi. Între acești Greci, cari au dat meșterii — de unde inscripțiile latine cu litere elenice în amfiteatru, pietrele de pomenire, μνείας χάριν din templul de odinioară —, Roma și-a făcut cetatea.

Descoperirile o arată în adevăr măreață. Din marmura munților vecini s'a zidit amfiteatrul, din care partea desgropată, cam a șasea, cu tribuna, înșiră zece rînduri de bănci; capitèle zac la picioarele lor. Mai departe, la începutul evului mediu, creștinismul învingător și-a făcut basilica trinavă, din care nu s'a desfăcut nartexul, în care se bănuiesc mosaice. Coloanele sînt de marmură verde și roșie, și mai ales cele de la altar erau de toată frumusețea. Capitelele cu acante, dar și cu elemente de înoire bizantină, ca păunul, sînt adunate într'un mic deposit. Dedesupt se odihnia un sfînt într'un sicriu de lemn scump, și s'au găsit și „ferestuicile confesiunii" prin care se putea zări patronul edificiului.

Ceva mai departe peste cîmpii arați de Turci și acoperiți de săcara de toamnă, biserica de îngropare, modestă, dar clădită din trainice materiale, e întreagă scoasă la iveală.

www.dacoromanica.ro

Acuma, pe locul puterii și bogăției, plugul de lemn hîrșcîie coaja pămîntului, și calul de sărăcie al musulmanului, supțire, elegant, dar rău hrănit și împovărat zilnic, nechează lîngă măgarul cu care împarte sclăvia, lîngă bouleanul arătu-

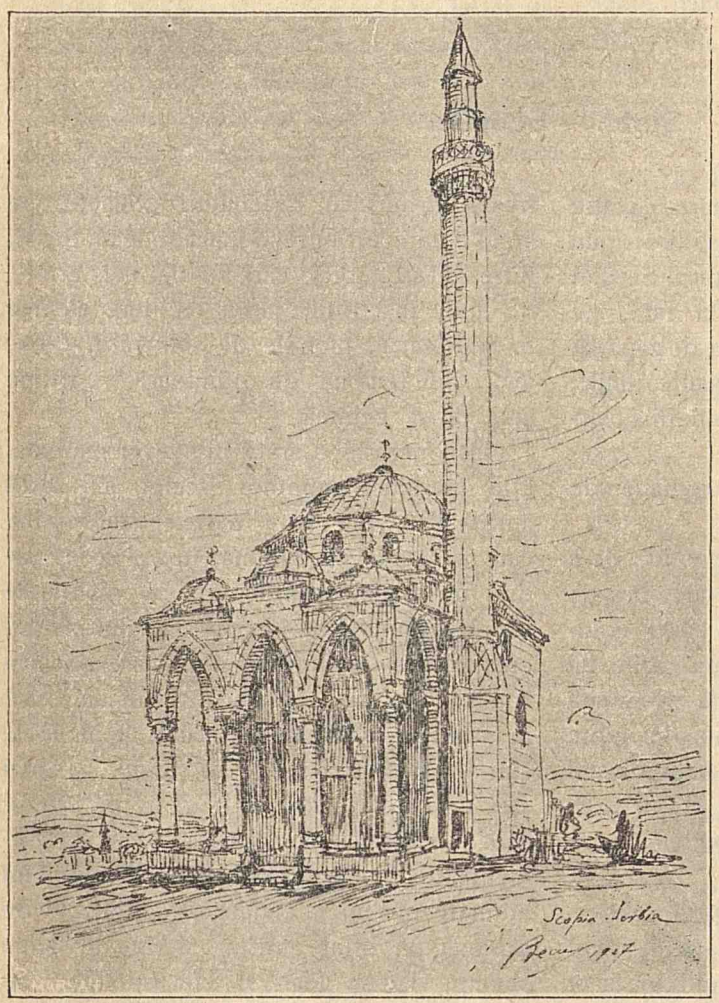

lor, un strigăt de luptă fără înțeles.

În sus pe Vardar, supt dealurile acoperite de piatra ieșită din măruntaiele lor. Apa curge largă, lină, în valuri de leșie supt cerul sur, lingînd margenea luncilor sălbatece. De-asupra, cîte o rară casă clădită din lespezi negre, care o și acopăr, ca un sarcofagiu antic.

Muntele ne cuprinde îndată, aspru, gol, strîngînd rîul care-și cerne undele la vale, fără grabă. Pe coastă, de odată, acolo unde un vechiu pod de lemn înjugă apele, Velesul, Chiupruliul Turcilor („orașul de la pod"), se înfățișează într'o pitorească desfășurare de case și căsuțe, de coperișuri de țiglă înegrită, de cerdace, de arcade mușcate. E o desordonată rostogolire oprită în mers la degetul unui vrăjitor.

Strînsoarea se va desface însă curînd, și într'o lărgire a spațiului, plin acum de verdele fraged al brazdelor, de mănunchele înalte ale plopilor, într'o capricioasă răsfirare, se văd supțirele minarete ale orașului Scoplie, — Scopi al lui Iustinian, care a voit să facă aici o nouă capitală, un Scaun de arhiepiscop al pămîntului său de naștere, Uschiubul stăpînirii mohammedane (εἰς Σκόπι).

Cînd Sîrbii au venit aici, în bucuria unei mari și meritate victorii, la 1913, ei au găsit un vast oraș turcesc mai fără strade și cu pitorește cartiere cufundate în murdărie. Au făcut din el, prin grija primarilor de ispravă cari s'au succedat, și mai ales a celui de astăzi, Romînul din Crușova Sapungì, cap și energie romană, un centru curat și plăcut în sensul apusean, care e

www.dacoromanica.ro

capabil de cea mai mare și mai frumoasă desvoltare. Pavagii în locul caldarîmului, cîteva bune clădiri moderne, lumină electrică, dar mai ales un întreg oraș cu totul nou care s'a așternut în fața haoticului adăpost musulman. Cu mîndrie acela care-l administrează poate să arăte opera frumoasă și trainică datorită stăruinții lui de fier.

Dar farmecul Scopliei, care-și are azi și o Facultate de litere, folositoare, cu publicații anuale, stă în ce au lăsat secolele istorice din care vine. Monumente impunătoare se unesc pentru aceasta cu o interesantă viață populară.

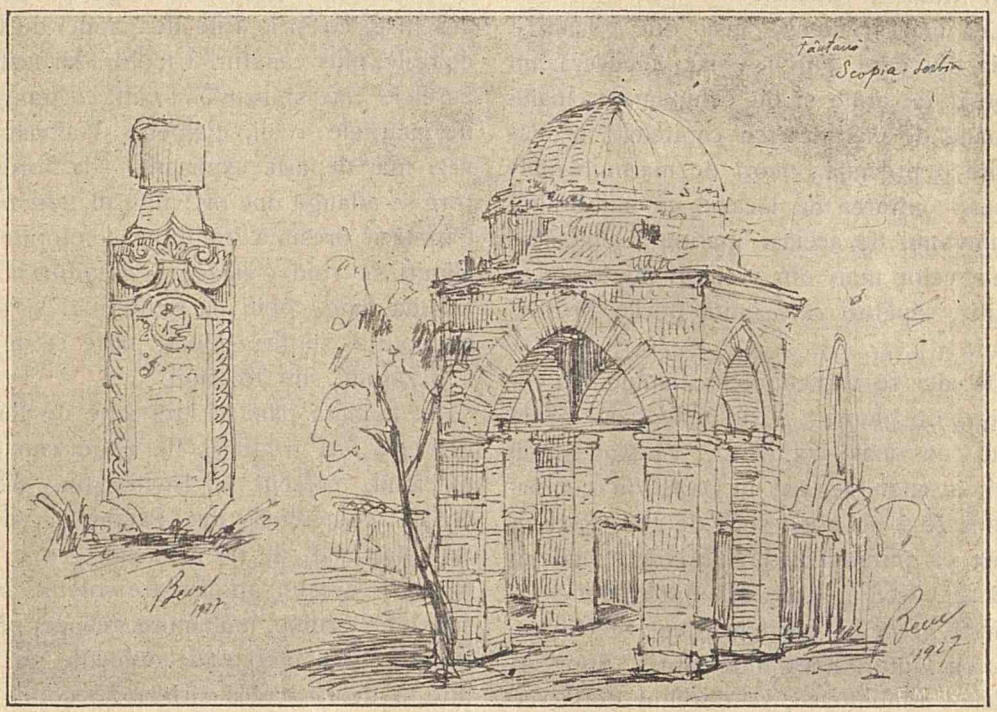

Moscheia la care ne oprim întâiu e clădită, în partea ei mai veche, din bolovani încunjurați, ca în Biserica Domnească de la Argeș, cu cadre de cărămidă pusă pe muche. O alta, în celălalt capăt al orașului, cu un minaret fin sculptat, cuprinde covoare multicolore, unele din depărtata Asie Mică, altele din nesfîrșita comoară a industriei populare: lumina clară a celor cîteva lumini electrice dă marelui spațiu gol o deosebită solemnitate, de o clară abstracție. Aproape, o alta își rotunzește vasta cupolă. Pretutindeni, mormintele de piatră ale multor generații; credincioșii, fără deosebire de clasă și avere, pe covoare, cu picioarele supt dînșii, suspină rugăciunile lor către Dumnezeu. Drepți, demni. Alții merg în benișurile lor curate spre lăcașul de închinare. Turcul acela bătrîn, cu barba ascuțită albă, cu nasul de vultur supt modesta cealmă albă, pare a veni din zilele mărimii otomane, ale biruinților anuale și ale strălucitelor triumfuri. Numai femeile nu sînt îngăduite a-și revărsa amarul: trec ca niște umbre, în hobote

www.dacoromanica.ro

negre, trec îndoite de spate, furișînd o căutătură răpede din ochi a căror vrîstă nu se poate gîci. Nicăiri ca aici nu s'a păstrat fereala sexului osîndit a se ascunde, a se strecura, nevăzut la față și abia văzînd pe alții. O singură femeie cutează a ieși în lume descoperită la obraz, ba a lua parte și la danțuri: soția consulului otoman; dar împotriva ei nu poate fi indignare, odată ce e porunca d-lui Mustafà Chemal.

Cea mai frumoasă însă din geamii e aceia din care Turcii chiar făcuseră un deposit de arme și de echipament. Înalte coloane de marmură cu capitelele în stalactite o precedă; ușori de marmură mărgenesc întrarea în lăcașul cu mihbrabul și amvonul de aceiași marmură albă. Sicriele celor mari din vremuri au, în micul cimitir, săpături care imită florile brocardului.

De aici se văd cupolele „hanului cu coperișul de plumb", Curșumlia-han. N'am văzut un mai impunător caravan-seraiu decît acesta. Degajat în parte de cocioabele care i se prinseseră de coaste, el închide cu puternicele-i ziduri de cetate o imensă curte, în care azi sînt rînduite inscripții grecești, capitèle (unul foarte bogat, cu vulturi mari între flori). Supt arcadele-i armunioase, se deschid două rînduri de odăi, acum părăsite, în care decadența turcească pusese o închisoare. O scară dosnică duce la o altă curte: aceia a cailor, și boltiri îndrăznețe adăpostiau odinioară pe purtătorii bogatelor caravane venite din toate colțurile peninsulei. O moscheie despretuită e aproape. De cealaltă parte, baia cu trei încăperi, acoperită de o frumoasă cupolă, aștepta pe călători: azi e un deposit de piei. Sînt aici încăperi pentru un superb museu al artei musulmane din aceste regiuni.

Străditе înguste cuprind case bizare, din lemn și pămînt, cu scări strîmbe, cu jghiaburi neașteptate, prin care necurățenia se strecoară în băltace. Țigance în pantaloni înfoiați își fac bucătăria așezate pe pămînt, fără nicio fereală. Dar drumurile pe care se înșiră prăvăliile sînt icoana simpatică a vieții orientale, cu meșteri lucrînd în fața ferestii sau în golul ușii larg deschise, cu șiragurile de papuci de toate colorile, plus canafuri tricolore sîrbești, cu curelele care spînzură în vînt, cu pungulițe de mărgele roșii, galbene și albastre — vezi mai departe explicația — la florile cărora se adaugă une ori vulturul noii patrii. Cofetării presintă bomboane colorate, iar alături se vînd căimace și cataifuri la care se uită lung copiii cu ochii mari și fetele cu codițe supțiri. De o parte și de alta a bazarului sînt Romînii.

Se numără pănă la trei sute de familii, din cele mai fruntașe. D. Școdreanu, farmacistul, crescut la București — alții la școala comercială din Salonic, la liceul, azi suprimat, de la Monastir —, e între fruntașii acestei înfloritoare colonii. În casele lor e ordine, mulțămire, respect pentru tradiții. Fete mari aduc dulcețile pe tavă. Întorși de la școala sîrbească, copiii vorbesc graiul strămoșilor lor. Ești mișcat pănă la lacrimi de credința acelora cari, legați de alt Stat, sînt afară de sfera influenței noastre. Să nu ni uităm de dînșii!

*

De sus, de pe dealul cetății, acoperit încă în parte de sfărîmăturile imposante, privirea se coboară asupra uneia din cele mai mărețe priveliști ce se pot închipui. Miile de case se răspîndesc larg pe ma-

www.dacoromanica.ro

lurile Vardarului, cu podul acuma luminat în cinstea noastră, într'o învălmășire indescifrabilă. Luminile se întind până departe în cîmpia vastă. Munții stropiți de zăpadă încunjură de jur împrejur. Și, sus, un ochiu roșu: focul de noapte al păstorului care poposește spre culmi.

Pe lîngă noua biserică, acea din vremea Turcilor e o căsuță în mijlocul curții pavate cu pietre de marmură de pe morminte, între care a lui Paisie de Cîrven, apoi de Scoplie, mort în 1892: era din Nausa, de bună samă Romîn. Mitropolitul de acum e o impunătoare figură de prelat după datina greco-rusească: un om nalt, bun, cu foarte lunga barbă neagră, cu privirea de un negru adînc, cu gesturile line, blînde.

*

Căutăm în cîmpie drumul la mănăstirea lui Marco Cralievici. Automobilelc oaspeților noștrl ne duc între pajiștile proaspete, de-a lungul Vardarului iute, în creștere, care se desface în mai multe ramuri, largi și destul de adînci.

Încercăm trecerea. Un Turc călare e trimes în recunoaștere cu frumosul și cumintele lui cal de rasă asiatică. Se duce, se întoarce; odată vioiul animal pare a se îndoi, altă dată el scormonește cu copita, parcă ar vrea să spuie că nu se poate. Cară cu boi trec cu apa până la burta vitelor. Femei, la locuri știute, stau cu picioarele adînc în valuri și spală pînze. Un hoge, cu șalul verde la cealmà, stă cu bățul în mînă pe o biată făptură de măgar, picioarele omului ajungînd aproape pe ale celui care-l poartă. Cu ochii glumeți de Asiatic, cu nasul coroiat, cu bărbuța albă, e tipul caracteristic al Turcului de moschee, care nu luptă. Se lasă zugrăvit, și rîde.

Cu toate eroicele sforțări ale șoferilor, expediția artistică trebuie întreruptă. Vardarul nu ne primește. Măcar până se va găti marele pod de piatră, el înțelege a fi stăpîn la dînsul acasă.

www.dacoromanica.ro

VII.

Cruşevaţul.

Cruşevaţul se mîndreşte că e oraşul cneazului-craiu Lazăr. Lîngă gară se arată

fîntîna lui. Frumosul monument de bronz închinat ostaşilor are în baso-relief scena plecării martirului credinţei şi rasei lui supt binecuvîntarea patriarhului. Lîngă străduţile cu modeste case albe, de bună gospodărie, lîngă tîrgul cu prăvăliile lui orientale—toate ca la noi, la Munteni —, lîngă pretenţioasele clădiri nouă pentru administraţie, ceia ce dă un caracter orăşelului e amintirea învinsului glorios de la Cosovo. Pe o colină se ridică înaltele ziduri negre ale reşedinţei lui, şi aproape, în rea vecinătate cu o clopotniţă de prost gust, biserica.

A fost de două ori refăcută, şi pe alocurea fundamental. Din cele două turnuri, cel din faţă, înlocuind nu ştiu ce caricatură gotică, e de o greoaie alcătuire pe care n'o salvează ornamentele de piatră sculptată. Mai sprinten e al doilea. Zidirea, simplă, are liniile bisericii episcopale din Argeş, dar aici a fost un pridvor cu arcaturi libere, pe care l-a năpădit o contrafacere sculptată. Zidul de piatră în cadru de cărămidă are în jurul ferestilor— căci uşorii sînt adauşi — flori, păsări, întretăieri de linii graţioase ca la Cozia.

www.dacoromanica.ro

VIII.

Altă Serbie. Bosnia.

— Considerații istorice —

Regatul sîrbesc de 'naintea războiului era cîndva o pădure imensă, în care chel-

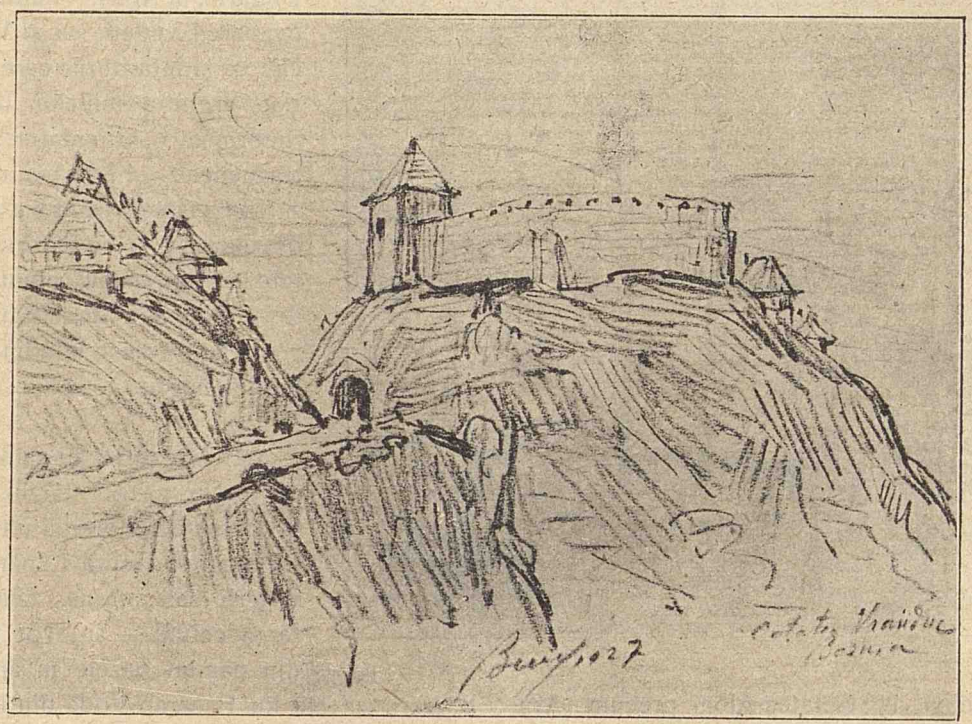

tuiai zile întregi de drum, și, pe linia apelor, căsuțe dărîmate în poiană. În adîncurile Serbiei vechi și ale „Macedoniei" numai, se ascundeau în cule ca acelea ale Albaniei, de pîndă la dușman, une ori și la drumeț, oarecari „boieri" peste cari a trecut ușor stăpînirea turcească în veacurile al XIV-lea și al XV-lea.

Altceva, cu totul altceva — și lucrul se simte pînă acum — a fost Bosnia. Aceasta

www.dacoromanica.ro

e ca o Moldovă a rasei sîrbești, ca un Aragon al Spaniolilor. Ieșită ca și acestea din valea unui rîu, Bosna, rivala Drinului și a Moravei, ea a înaintat mai tîrziu, cucerind în calea ei, întocmai cum Moldova a sărit de la Baia la Siretiu, la Suceava,

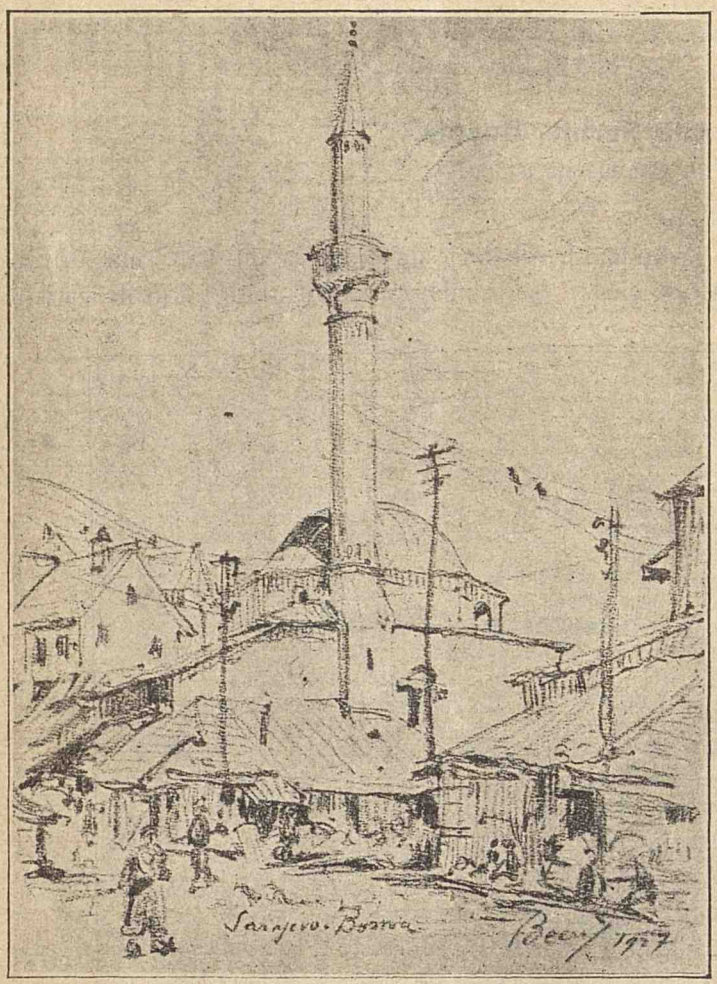

la Roman, la Cetatea-Albă, precum Aragonul a ajuns la cealaltă „cetate-albă", iberică, Barcelona. A înaintat cu sabia în mînă, și o mînă ținînd drept sabia e însuși simbolul, stema ei. Din cneaz a ieșit un Voevod, un Voevod peste Voevozi, peste ducele „țerii *ducale* a Herțegovinei (herczeg-Herzog, duce)" — ca Domnul Țerii-Românești care e și „herțeg" la Făgăraș, apoi la Amlaș —, și în sfîrșit, prin Unguri și în ciuda Ungurilor, pe un pămînt de străveche regalitate ilirică, un craiu, un rege.

Dar regele a rămas între baroni, cneji și Voevozi, ca Domnul Moldovei între boierii de Dorohoiu, de Șomuz și de alte locuri. În aceste părți de aspră stîncă, ei aveau unde să se apere. Nu sînt aici case fortificate, cule, ci adevărate castele, ca în Ungaria, în Apus. Vranducul, pe care-l vedeți, ca și Visochi, ca și întăriturile care păzlau argintul minelor de la Srebrnica, o „Argentaria", sînt asemenea — și încă mai dîrze — cu Cetatea Neamțului moldovenească și cu bătrîna cetate a Argeșului muntean, de la Poienarii de astăzi. Izvoare șuie vuiesc în adînc de brădet negru.

Astfel de țeri n'au capitale, ori și le găsesc tărziu. Ca și Ștefan-cel-Mare, și ultimul rege, care va isprăvi apărător al țerii sale, prins, tăiat în zarea cetății — și-i vor țișni din pămînt oasele în ajunul liberării ca ale lui Basarab-Vodă din biserica argeșeană —, Craiul merge din cetate în cetate, împărțitor al dreptăților care nu se discută și nu se întorc înapoi.

Dar Turcii au nevoie de o capitală pentru provincia pe care au creat-o. Și iată

www.dacoromanica.ro

că un oraș nou se creiază în mijlocul castelelor peste care ca un vifor a trecut nimicirea. „Saraiul", — reședința Bosniei, Bosna-Sarai, din care Slavii supuși, cnejii și Voevozii deveniți prin renegare: begi, vor face Seraievo — se acopere de căsuțe pline de umbra cerdacului și ietacelor, de mîndria albelor moschei cu gîtul de lebădă. Reglementarea austriacă s'a sfiit să se atingă prea mult de măreața lor simplicitate.

Și, astfel, dacă Sîrbii n'au regăsit dvorul regal și catedrala, ei au întîmpinat pe ai lor rugîndu-se în limba străină, pe care n'o întrebuințează acasă, unui Dumnezeu de cucerire, în templele unei arte de împrumut.

www.dacoromanica.ro

IX.

Dalmația acum treizeci de ani

Vaporul spre Dalmația pleacă noaptea, la 9 și jumătate. E o corabie cochetă a Societății ungaro-croate „Zagreb", numele slav al Agramului. Acceleratul a plecat ieri, și vaporul acesta de marfă mă va duce în trei zile la Ragusa.

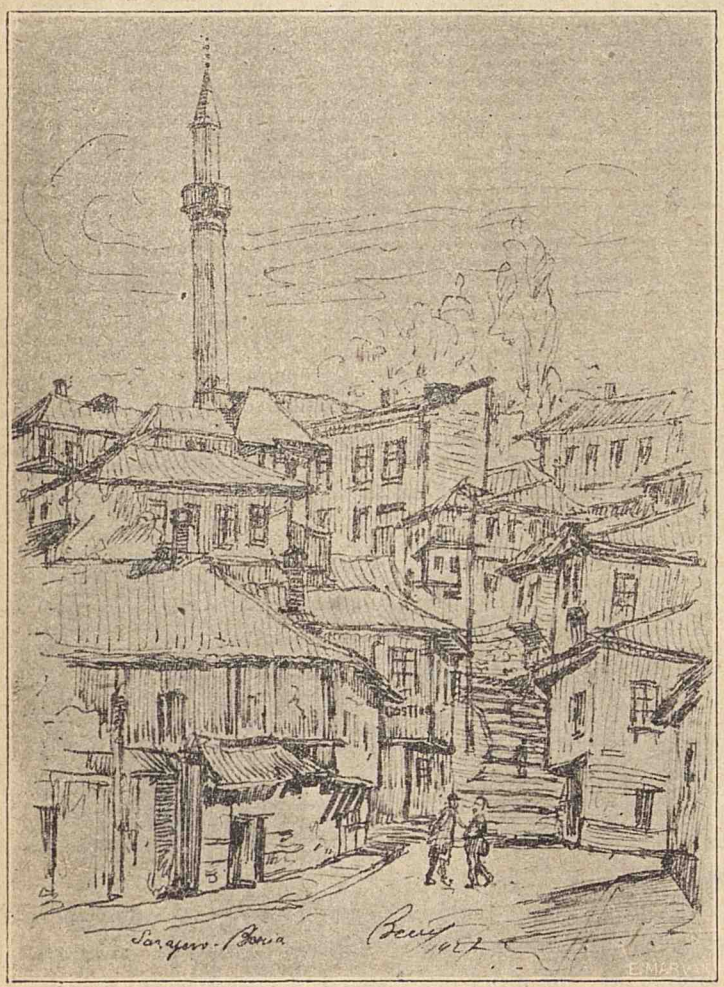

Sînt pe copertă la patru, a doua zi. În dreapta și în stînga pămînt, o coastă deluroasă, uscată și săracă, fără locuințe aparente. Marea, frămîntată de un vînt de Nord simțitor, *bora,* e, la ceasul acesta, cînd soarele n'a răsărit încă și cerul e de un albastru nepronunțat și timid, mai mult cenușie-verzie decît albastră. Pe scîndurile prorei, dorm, acoperiți cu mantalele lor, trei călători de clasa a treia, niște mase nelămurite supt creții postavului cafeniu.

Pe încetul, soarele se aprinde pe margine, roșu, portocaliu, apoi luminos și auriu. Soarele învinge ultimele neguri, condensate în nouraș albi, și se arată, rotund și fără raze, pe culmea continentului dalmatin. Pe mare se revarsă ca o punte tremurătoare de aur. Din spre mal, vin șuierînd păsări albe, cu aripile largi. Departe, trei pești mulțămesc pentru dumnezeiasca lumină în felul lor de animale inferioare, sărind în sus, cu un fel de

www.dacoromanica.ro

ritm caraghios, într'un nesfîrșit danț argintiu.

Tovarășii mei de călătorie s'au trezit și privesc în tăcere minunata priveliște. Oameni mari, voinici, țerani de pe coastă, cu ochii ageri și mîndri de cunoscători ai primejdiei. Pe cap au un fel de beretă-fes roșie, cu cusuturi negre și un canaf de lînă la o parte. Poartă o scurteică turcească cu înfloriturî, brîu lat turcesc și șalvari de pînză albastră; în picioare ciubote nemțești supt pulpa înfășurată în ciorapi strimți de lînă. Vorbesc limba sîrbească și sînt Slavi; Turcii li-au dat îmbrăcămintea; iar Austriacii cultura și viața organisată.

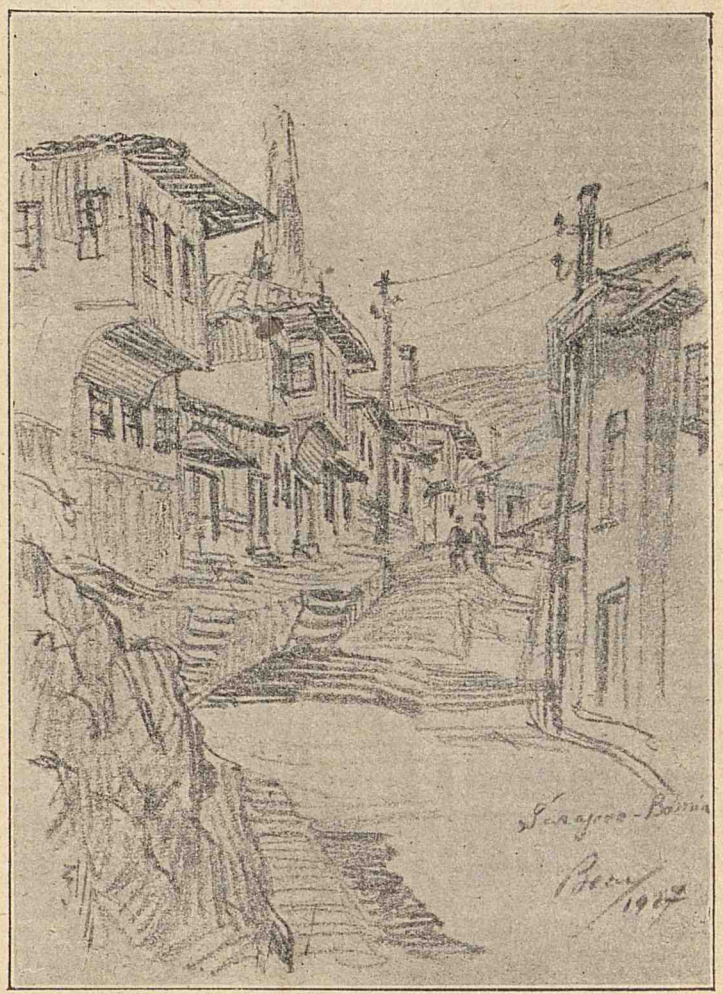

Vaporul se oprește dese-dimineață la Zara. Un mal lat, pe care se plimbă un public europen, apoi o poartă veche, cu leul venețian pe dînsa (Venețienii au dat Zarei întreaga ei înfățișare de astăzi, toate monumentele ce are și pînă și acest frumos și armonic nume de: Zara orașului slav Zadar). Dacă străbați prin poarta aceasta, ai clasica stradă italiană, cu casele negre, înnalte, închizînd umbră umedă și zgomot. O biserică mai remarcabilă — clădirile mari sînt mai depărtate, dincolo de hotarele puse călătorului chemat îndată de clopotul vaporului; — dar ceia ce e interesant și fermecător e lumea care se poartă în acest spațiu îngust: bărbații au toți haina orientală a călătorilor de pe copertă, femeile poartă și ele un fel de cultuc roșu pe cap și-și acopăr trupul cu lungi haine înflorite, mântăli cu colori vii, din care iese mînecile largi ale cămeșii albe ca zăpada; multe poartă opinci în picioare. E un farmec atîta varietate de colori clare în codrul întunecat al stradei... Ofițerii austriaci, cari trec cu uniforma lor modestă, nu fac nicio impresie față cu niște îmbrăcăminți ca acestea.

www.dacoromanica.ro

Iarăși drum între insule, pe o mare desăvîrșit albastră acum.

Sebenico. Malul ars de soare înfățișează cîteva case fără originalitate și frumuseță, din dosul cărora se ascunde Domul, o clădire din timpul Veneținilor, cu

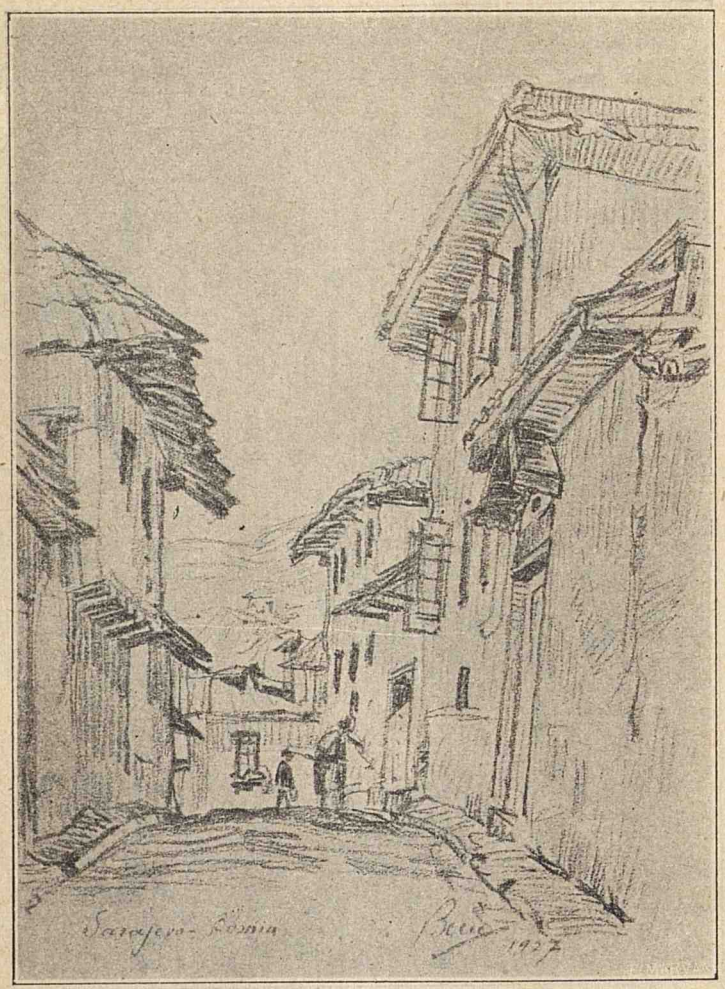

păreți ca de fildeș vechiu, și *loggia* din față. Pe o înălțime care domină orașul, fortificații sure din evul mediu. Portul în care și-a aruncat ancora pe un ceas vaporul nostru cuprinde cîteva luntri de pescari, pe care *bora* le face să se clatine mereu: într'una, o Dalmatină hrănește un copil și piaptănă pe altul, așteptând ca bărbatul să-și mîntuie *fiaschettul* de vin la vre-o ospătărie. Călătorii îmbrăcați nemțește — locuitorii din Sebenico poartă același costum ca în Zara, afară numai că bereta roșie e înlocuită printr'un mic petec de postav de aceiași coloare, petec fără margini sau formă oarecare de pălărie, și se prinde printr'o gumă, care se înfundă în desimea părului prăfuit, — călătorii aceștia mănîncă la «otelul» *Pellegrino,* unde un chelner ghebos și o bucătăriță tot așa servesc o friptură de miel minunată. La întors observ o statuie a lui Niccolò Tommaseo, celebrul Sebenices stabilit în Veneția, om politic, poet și lexicograf. Monumentul e nounouț, alb ca laptele: inaugurarea s'a făcut dăunăzi, și e o biruință a partidului italian contra celui serbocroat. Cel d'intăiu se razimă pe tradițiile culturale, pe amintirile politice ale țerii; celălalt pe nediscutabila origine a majorității Dalmatinilor și pe limba vorbită de dînșii. Comunele sînt pretutindeni aproape în mîna acestui partid, care slavisează tăblițele stradelor, clădește biserici ortodoxe (de și cei mai mulți Dalmațini sînt *catolici)* și închide școlile italiene, pe care guvernul din Viena, care știe ce face, ordonă să le deschidă din nou.

www.dacoromanica.ro

După mai multe ceasuri de drum, vaporul pare că merge să se lovească de un țerm sterp ca toate celelalte, pe care nu se vede nicio urmă de oraș. Apoi orașul apare întreg de-odată; e Traù, reședință episcopală, cetate veche, cu case negre și ziduri roase de vreme. Leul Sfîntului Marc apare pe o clădire de pe mal; îl găsești pretutindeni, urmă a stăpînirii îndelungate a Veneției asupra orașului, pe vremea cînd, din lagume pînă la strîmtoarea de Galipoli, apele erau venețiene și coastele sămănate cu colonii de ale înfloritoarei republice. Și, acum, Austriecii sînt în Dalmația, Grecia e a Grecilor, alții rîvnesc la Constantinopolul unde corăbii venețiene au stabilit odată un Imperiu latin. *Pax tibi, Marce...*

În Traù (sl. Trogur), clopotele sună din elegantul turn al celui mai frumos Dom din Dalmația. O lume curioasă se adună la țerm: copii cari plîng, femei cu pretenții de cochetărie, hamali cu peteca roșie pe cap. Un *Beamter* cu șapcă ridică podul, care leagă orașul de marea insulă Bua, și calea se deschide pentru vapor, care pleacă șuierînd cîntecul său de viață modernă, de-asupra caselor negre ale mai mult decît milenarului Traù.

După puține ceasuri, sîntem, în amurg, la Spalato (sl. Split), oraș de aproape 20.000 locuitori, cel mai mare din toată Dalmația. Portul încăpător e plin de corăbii, case moderne împodobesc cheiul, pe care se ridică o statuie. Populația arată mai multe chipuri șterse de funcționari decît în orice alt oraș dalmatin; oamenii cu berete roșii sînt rari. Un fel de Trieste sau Fiume, mai mic, mai puțin populat și mult mai urît. Din zidurile lui Dioclețian, întrate în clădirea unor case medievale, numai un ochiu experient de archeolog ar putea deosebi ceva inteligibil; mai bine antichi-

www.dacoromanica.ro

tatea în ruină decît cea prefăcută! De-o parte numai se deosebesc niște arcade, care formează și ele păretele din dos al unei case de pe cheiu. O altă parte din palatul lui Diocleţian alcătuiește Domul, care e pentru moment așa de oblojit de

scînduri, încît nu se mai cunoaște nimic. Abia prind din fugă, urmărit de ofertele ciceronice ale unei strașnice matrone, un gang întunecos, un părete negru de ruină romană, cîteva frumoase coloane corintice.

După o noapte petrecută în port și bine dormită, pornim a doua zi, la cinci. Orașele s'au mîntuit, și încep porturile insulare, la care duce o sumedenie de mărfuri «Zagreb»-ul.

Milna, în marea insulă Brazza, un port ascuns de coastă, care se ivește de odată, cu rîndul de case de-a lungul mării, care-l formează.

Bol, mai departe, pe coasta de Sud a aceleași insule, mai din larg clădit, cu casele mai rășchirate. Pierdem aici o tovarășă de călătorie, fata mașinistului, un copil de cinci-șase ani, cu fața palidă, ochii mari verzi și o pieptănătură cît un stog. A făcut tot drumul de la Fiume cu tată-său, ieșind din cînd în cînd la soarele de pe copertă, cu mișcări de pisică linsă și alintată. Plecînd, lasă o altă pisică, cel mai mic, mai slab și mai plăpînd exemplar al speciei, care se grămădește somnoroasă pe un capăt de frînghie.

Gelsa. Case foarte îngrijite, cu obloanele verzi și grădini înflorite. Am trecut în insula Lesina, care se desfășură, supțire, la sudul Brazzei.

Încunjurăm un cap, după care vaporul pare că intră în marea liberă, largă, cu valurile mari. Apoi se întoarce de odată într'un golf strîmt, în fundul căruia stă ceia ce a fost odată un vestit cuib de pirați, Cittavechia. Orașul e mic, sărac,

www.dacoromanica.ro

negru. Lipsesc hamalii, și frînghia care trebuie să lege vaporul de țerm e prinsă de niște băieți oarecari, cari se joacă doar cu dînsa. Cîțiva locuitori cu atavice chipuri de hoți de mare, un funcționar cu șapcă, fumînd dintr'un ciubuc într'o odaie goală din față, o grupă de «lume bună» locală, admirînd vaporul, fără îndoială singurul eveniment local.

Lesina, capitala insulei, oraș mare, cu desfășurare frumoasă. Întărituri imposante, o *loggie* italiană cu arcadele de fildeș înnegrit, un turn frumos în stînga.

De aici, la Lissa, pe o mare unde s'a dat vestita bătălie care a distrus în 1866 flota Italiei. În dreapta, nu-s țermuri, și cele din stînga vin tot mai departe; apele sunt mai agitate, în apropierea serii și luciul deschis. Insula are o capitală cu același nume, unde ne oprim, lîngă cimitirul care poartă insignificantul leu de marmură, menit să amintească o frumoasă victorie în perioada fără de glorie a monarhiei austriace.

Orășelul are strade înguste, care miroasă a smirnă și a ceapă, case negre cu locuitori cari nu se văd, grădini sămănate cu grămăgioare de pietriș și o cafenea Wellington *(sic)*, dincolo de biserică, tocmai la capăt.

Vechi ostroave de pirați iliri. Amintirea lor trecă peste apele vînate de ambiții rivale. Dar strigătul războinicilor regelui Agron și ai reginei Teuta a încremenit în stîncile goale.

Noaptea, pe mare. Roșața din apus durează multă vreme după coborîtul ne-

gurilor, care amestecă pe nesimțite cer și apă într'o umbră tot mai deasă. Stelele răsar tîrziu, foarte palide, topite și ele parcă în ceața care înfășură toate. În față, cîte o lumină apare pe coastele pustii și insulele sălbatece, se pierde o

www.dacoromanica.ro

bucată de vreme, apoi se face iarăși, într'o depărtare ce nu se poate socoti. Pe urmă, nu se mai zărește, în lumea aceasta de nelămurit întunecos, decît dunga ceva mai neagră a coastei din stînga.

Vaporul a trecut noaptea de Curzola, și dimineața ne găsește lîngă Ragusa, ținta călătoriei mele. Coasta e mai verde, mai

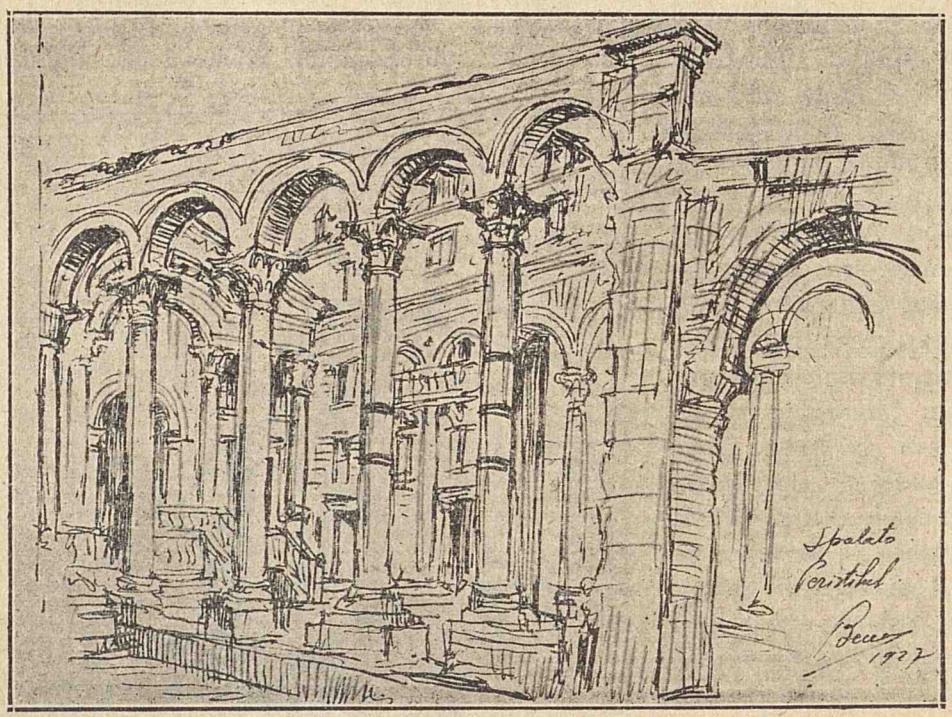

prietenoasă. În spre șese, atunci cînd soarele se ridică de-asupra înnălțimilor malului, orașul apare.

www.dacoromanica.ro

IX.

Ragusa acum treizeci de ani

Supt lumina delicată a soarelui abia răsărit, se înnalță bastioanele sure, care au acuma ca un lustru trandafiriu pe dînsele. Ragusa întreagă e stăpînită de masele de piatră istorică, care-i mărginesc portul, îi domină clădirile italiene, îi încununează muntele de de-asupra. Asemenea ziduri sînt strivitoare pentru un oraș ca acel de astăzi, precum e strivitoare pentru viața provincială de azi marea viață trecută, pe care zidurile acestea o amintesc și o personifică.

Ragusa a fost secole întregi tributara Sultanului, o republică a creștinilor rămasă în picioare 'n țara ajunsă de jur împrejur supt Turci. Suzeranitatea otomană a lăsat urme neșterse în îmbrăcămintea și viața Ragusanilor. Hamalii de la port și populația întreagă, afară de funcționari și oamenii întăriți, lumea aleasă, poartă un fes scurt, rotund sus, scurteică și șalvari, papuci în picioare; ici și colo vezi și cîte un turban. Pe strada principală, *strădoiul,* cum îl numesc cu mîndrie Ragusanii, „lo stradone",— o bogată stradă de palate aproape uniforme, între porțile Marina, cu mănăstirea Dominicanilor, și Pile, cu a Franciscanilor, — pe această stradă cen-

www.dacoromanica.ro

trală, ciubotarii și croitorii „naționali“ coase, așezați grecește pe margenea ferestii, tălpile papucilor roșii, cusuturile de aur ale hainelor orientale. Lîngă Dom, hamalii cu fesuri petrec toată ziua așezați la pămînt, fumînd la căldura soarelui și în

bătaia vîntului.

Ce colecție interesantă de tipuri omenești! La fîntîna de marmură de lîngă principala cafenea, aranjată vienes, se adună cu cofele femei cu batiste colorate pe cap, semi-cocoane modernisate, Herțegovinene — țara din dosul Ragusei, *Hinterlandul*, e Herțegovina —, cu rochii negre încrețite, polcuțe scurte, și, pe cap, un ștergar alb crocmolit și călcat în colțuri, ca la călugărițele catolice; Albanese fără văluri, îmbrăcate numai în negru, în loc de rochii cu șalvari negri.

Supt gangurile întunecoase ale porții ce duce la mare, de-a lungul mănăstirii Dominicanilor și magasinelor garnisoanei, trec Dumineca și în zilele de sărbătoare țeranii din împrejurimi, cu armele la cingătoare, aruncîndu-ți un „sluga“ în treacăt, țerancele călare bărbătește pe catîri; mici Herțegovineni cu fesuri cît o coajă de nucă pe cap.

Drumul pe care apucă aceste caravane festive duce de-a-lungul mării, supt vile la care te sui pe scări săpate în munte. Acestea încetează îndată, și te găsești, pe drumul pardosit cu praf alb, mărunt și lipicios, între mare și munte. Muntele hrănește o vegetație cu totul meridională, plante mici cu foițe albe și moi ca un postav, un fel de *edelweis* de țară caldă, buchete mari de cactus, cu frunze lungi și grase, smochini în cari fructul începe a se îngălbeni. Marea e înnainte de amiazi de o adîncime și o putere de albastru care întrec închipuirea, de o coloratie fabuloasă. În asemenea cadru, verdeața insulei Lacroma, care era odată, întreagă, numai un parc al tragicului Maximilian al Mexicului, surul bastioanelor și zidu-

www.dacoromanica.ro

rilor fac un efect ce nu se poate descrie.

În spre Gravosa, prin poarta Pile, de-a lungul vilelor și neizbutitului „Hotel Imperial", unde străinii nu vreau să vie... — Nicăiri nu pot fi atîția oleandri; aierul e săturat de mirosul lor delicat. Sînt copaci în toată forma, cu trunchiul gros, purtînd un potop de flori! Lîngă oleandrii trandafirii, pe cari i-a importat țara noastră, în exemplare închircite, oleandri albi, și pe alocurea oleandri roșii ca sîngele. În dreapta, drumuri pietroase duc la Fortul Imperial, înfipt pe creștetul muntelui, sus, în albastrul adînc al cerului.

La negustorul creștin din Albania, care e consul al Turciei. Un om înalt, cu figura foarte curioasă: doi ochi nesiguri în umbra unui nas teribil. La dînsul se află doi țerani albanesi, negri cît poate fi de negru un alb, slabi peste măsură, cu fața de mumie, în care te lovesc ochii negri, mobili și strălucitori, mustața de corsar, lungă, groasă și dreaptă, tăind ca o lovitură de sabie fața pînă la urechi, nasul proeminent, cu vîrful țintit în jos. Au inteligența răpede și curiositatea ușoară de deșteptat a Orientalului, care, cu persistență de voință și moderație, și-ar face altă soartă decît cea, disprețuită, de astăzi. Întrebările asupra unor localități și triburi de la dînșii trezesc scîntei în ochii vioi, și îndată o convorbire aprinsă se leagă între dînșii, în albanesă. Puneți asemenea întrebări unui țeran din Europa centrală sau nordică, și veți vedea deosebirea.

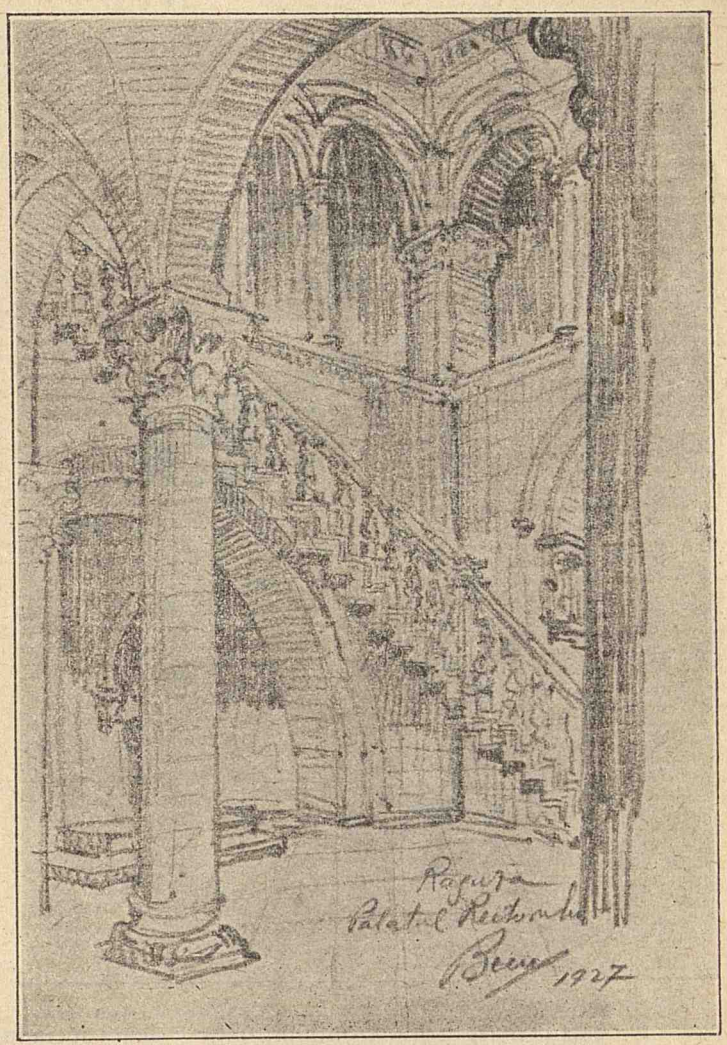

Gravosa e așezată în mijlocul unei bogate vegetații sudice. De la Ragusa, apuci, prin Borgo Pile, pe șoseaua lată și bine întreținută, care taie peninsula Lapad și leagă cele două orașe despărțite de dînsa.

www.dacoromanica.ro

Șirul de vile, de ziduri înnalte, peste care se revarsă florile olendrilor, se oprește după cîtva timp pentru a-ți arăta în stînga marea. Supt lumina piezișă a soarelui de cinci ceasuri, întinderea cu desăvîrșire liniștită e albă, de un alb de argint, înecat în ceață la marginea orizontului, unde niște pînze albe de' luntre se ridică drepte, nemișcate în aparență.

Drumul continuă între sămănături și grădini. Une ori margenea e formată din stîncă lucie, prin crăpăturile căreia, într'un grăunte de pămînt, și-a înfipt rădăcinile curioasa plantă cu foile de postav alb. Frunze cărnoase de cactus se văd deasupra și un spin cu frunze de un albastru metalic pe fața dinnăuntru.

În curînd cîteva case sămănate în verdeață, — una portocalie cu margenile ferestilor albe, alta rosă,— prevestesc orașul. Acesta e așezat pe margenea mării, înaintea unui port cu apa rău mirositoare, în care sînt ancorate luntri de pescari cu fesuri roșii și cîteva mici vapoare. Un singur brîu de case, cîteva cafenele, înaintea cărora așteaptă trăsurile lumii venite din Ragusa, o biserică, unde cîntă călugări, cîteva firme italiene.

Frumusețea e însă cadrul pentru acest tablou destul de comun. De jur împrejur, se pare, dealuri îmbrăcate cu verdeață meridională, în care deosebești severele, nemișcatele mase negre ale pinilor maritimi, un arbore solemn și trist. La apus soarele se culcă, într'un cer portocaliu, în dosul unui nor vînăt cu capetele sîngerate.

*

Și din toată această feerie de acum treizeci de ani ca icoană neștearsă îmi apare seara aceia în căsuța, cocoțată sus pe stîncă, între pini sumbri și zimbet de oleandri, a prietenului, de mult răposat, Gelcich, în care, la coborîrea blîndă a serii, din fundul mării adînc albastre veniau albele cornuri de luntre ca o solie mută din lumi pe care nu le putem cunoaște.

www.dacoromanica.ro

XI.

Ragusa: trecutul

Odată un colțișor de lume ilirică, al cărui nume s'a păstrat în grecescul Rhausion; sînt nume de vechi regi ilirici cu același sunet. Ce aprigi pirați, trăind numai din rodul furat al mărilor trebuie să fi trăit în ascunzătoarea din dosul bogatei verdeți a insulei Lacroma, care ea însăși poartă un nume arhaic *(La Croma;* cuvîntul poate fi și grecesc, dar și iliric)!

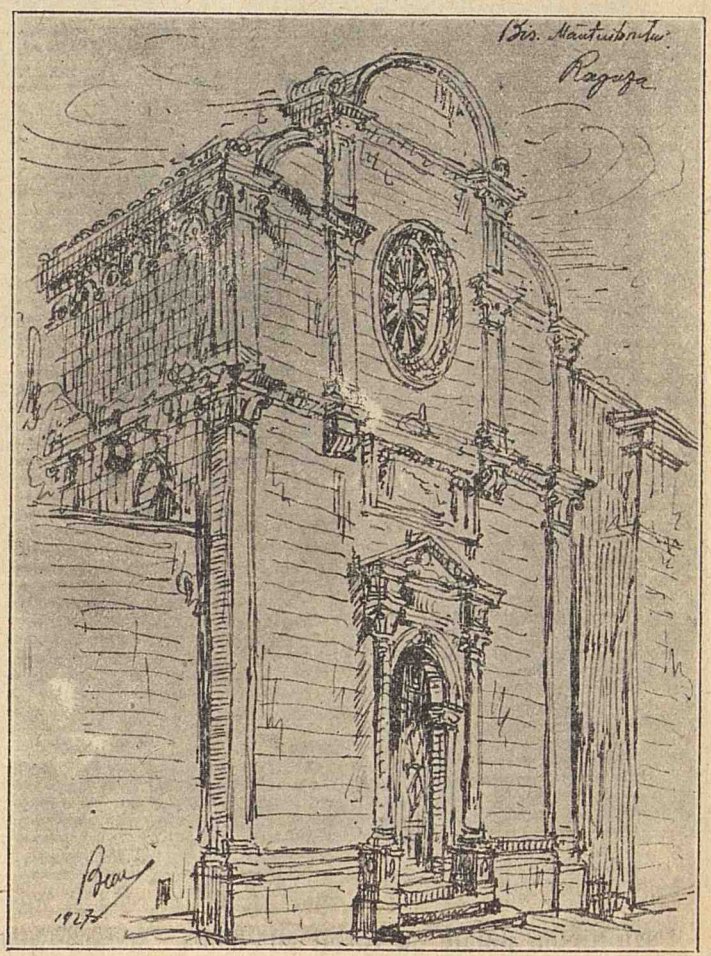

Roma și-a avut aici o cetate, și numele ei se păstrează în Captatul vecin, ale cărui ruine se vedeau aproape de locul unde fusese înfloritoarea colonie grecească a Epidaurului. Dar grecismul n'a fost niciodată învins pe această coastă de Răsărit a albastrei Adriatice. Ținutul de lîngă oraș s'a chemat Astarea, deci *i stereà,* „uscatul", iar una din porți poartă și astăzi numele bizantin, dacă nu și mai vechiu grecesc, de Pile *(pyle* = poartă).

De jur împrejur însă — și chiar în insulele din față — populația era romană, adecă alcătuită și din Iliri cari fuseseră desnaționalisați de masa cuceritoare, superioară în număr, a coloniștilor trimeși de Roma sau veniți de la sine pentru cîștigul lor. Rămășițile uneia din limbile pe care le vorbiau a-

www.dacoromanica.ro

cești oameni de la țară, limba insulanilor, a pescarilor, au fost culese, acum cîțiva ani, în marea insulă Veglia, de un filolog italian, d. Bartoli, de pe buzele ultimului vorbitor, care, murind, a lăsat ca limbă moartă graiul isolării sale.

Păstorii din munte au vorbit altă limbă romană, care n'a fost decît aceia în care astăzi ne rostim noi. Dar pătrunderea slavă li-a dat alte cuvinte pentru un fel de a gîndi și de a simți care a rămas același.

Li s'a zis de conlocuitori „Vlahi", și Arhivele Ragusei în evul mediu sînt pline de mențiunea „Vlahilor din munte", *Vlachi de montanea*, de la cari, de la acești „Sîrbi" cu articolul latin în coada numelui, cetățenii își cumpărau cașul, *caseus valachicus*. Ei au ajuns a fi una cu ceilalți „Valahi de la Mare", *Morovlahii*, din cari Bizantinii au făcut niște Mavrovlahi, „Valahi negri", iar Italienii niște Morlahi.

Cetatea însăși s'a umplut de Slavi. Caracterul rasei lor s'a impus foarte răpede acestui „Dubrovnic", al cărui nume pare să vie de la *dumbrăvile* încunjurătoare. De aici erau să răsară scriitori cari, în margenea apelor italiene, erau să dea unei neobișnuite literaturi — la care noi, depărtații Romîni, oamenii rasei latine, rîvnim — o inspirație occidentală, în care avîntul cavaleresc se unește cu delicatețea, cu *politeța* Italianului. Gundulici, Gondola, a mers în poemul lui Osman Sultanul pe urmele lui Tasso în *Gerusalemme liberata*, precum alții introduseseră în versul lor mai sprinten ceva din dulcea visare de dragoste a lui Petrarca.

Ca viață politică, peste datinele patriarcale pe care le împărtășim cu Slavii s'a așternut imitația orașelor italiene din față. Mai ales imitația Veneției. Sfatul străvechiu al bătrînilor a luat solemna înfățișare a Consiliilor și Voevodul

www.dacoromanica.ro

slav s'a prefăcut, după exemplul dogelui venețian, într'un rector. Neamurile mai alese s'au fixat într'o aristocrație, și călătorii de pe la 1600 înseamnă marile serbări în care apăreau acești patricieni luxoși cheltuindu-și în gingașe sau copilărești glume avîntul de viață.

Pe atunci de la Ragusa activă și bogată plecau pretutindeni oameni de afaceri, ambasadori, căpitani de oaste. Un Ragusan din familia Luccari culegea astfel în Țara-Românească știri despre cele d'intăiu orașe, pomenind pe boierul Murgul; alți Ragusani erau la Silistra, ca bancheri ai Domnilor munteni storși de Turci; Timișoara era plină de dînșii, pe cari-i aflăm sămănați și prin alte orașe ale noastre; vama Moldovei era în mîna unor capitaliști de acolo, iar în principatul vecin nepoata Doamnei Ecaterina a lui Alexandru-Vodă ajunse soția lui „Giva", adecă Giovanni de' Marini Poli, care, împreună cu fratele său Pascal, amestecați și mai departe în rosturile muntene, străbăteau drumurile noastre, culegînd veniturile Domniei. Un *condottiere* ragusan a luptat în oastea improvisată a lui Gaspar Gratiani vre-o douăzeci de ani mai tărziu, și „sinior Sava Rogojinschi" (Ragusanul) sta lîngă Dimitrie Cantemir, ca ispititor pentru Țarul muscălesc Petru.

Apoi viața se retrase de aici încetul cu încetul. Și, acum vre-o treizeci de ani, cînd priviam la Ragusa marea de cobalt cu pînzele albe și fetele care ca în Biblie luau apă de la fîntînă lîngă Palatul Ducal, locuința în care primiam seara pe Jireček,

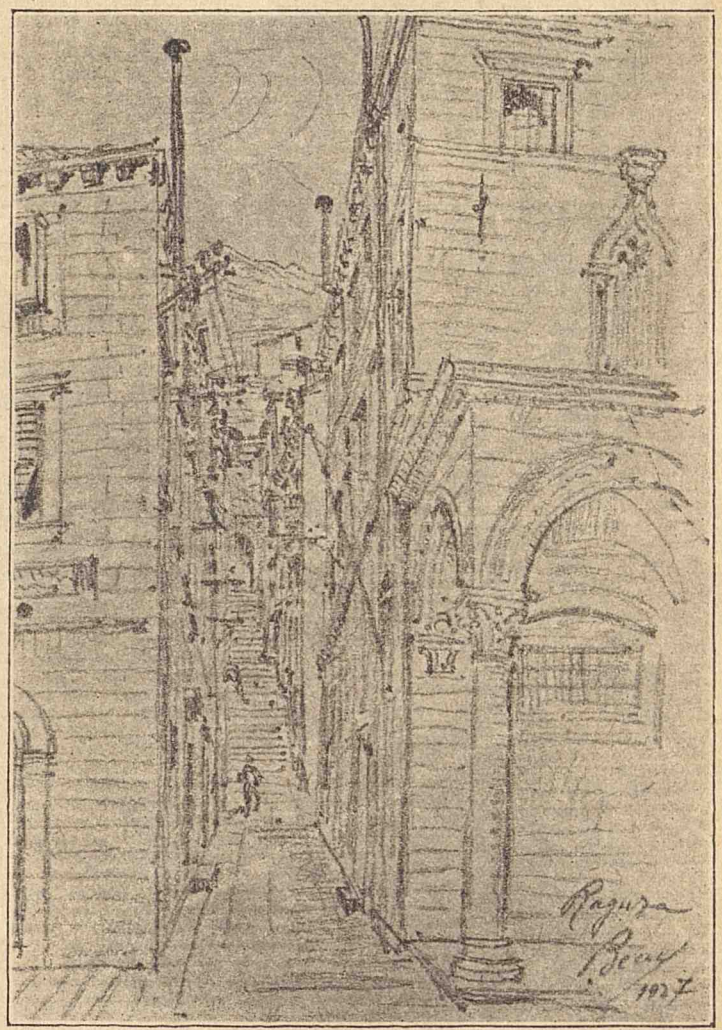

un mic palat de mult fără stăpîn, purta pe pereți diplomele zădarnice ale familiilor stînse din Republica apusă.

www.dacoromanica.ro

CUPRINSUL

	Pagina
I. Spre Belgrad	3
II. Belgradul	12
III. În Șumadia. — Ravanița	17
IV. În Serbia Veche. — Nagoriciani	20
V. Priștina. — Gracianița	24
VI. Stobi. — Scoplie	29
VII. Crușevațul	34
VIII. Altă Serbie. Bosnia (considerații istorice)	35
IX. Dalmația acum treizeci de ani	38
X. Ragusa acum treizeci de ani	45
XI. Ragusa: trecutul	49

www.dacoromanica.ro

Așezământul tipografic
„Datina Românească"
Vălenii-de-Munte

www.dacoromanica.ro